

HERMANN RÓBERT

A BEM–PETŐFI KÖRKÉP (ERDÉLYI KÖRKÉP)*

Barangolás a had- és művészettörténet határán

Az esemény

1849. február 9-én József Bem vezérőrnagy csapatai a piski ütközetben megállították az Anton Puchner altábornagy vezette cs. kir. csapatokat. Bem az elmúlt két hétben súlyos kudarckokat szenvedett: január 21-én visszaverték Nagyszeben alól, majd február 4-én csapatai csaknem katasztrofális vereséget szenvedtek Vízaknánál. Az ezt követő, Piskiig, illetve Dévágig tartó visszavonulás során – amikor „négy nap dörgött az ágyú” – csapatai jelentős részét elveszítette. A piski győzelemmel azonban elhárult a katasztrófa veszélye. Sőt, Bem került ismét lépéselőnybe. Puchner, aki Piski után nem érezte megvertnek magát, Alvinc, Szászpíán, Szászsebes és Péterfalva között állította fel csapatait, s abban reménykedett, hogy Bem besétál az így kifeszített hálóba. Bem azonban keresztülhúzta számítását. Február 10-én villámgyorsan az Alvincen lévő cs. kir. Stutterheim-dandárra vetette magát, azt a gyulafehérvári várba üzte, majd Medgyesre indult, hogy Puchnert megkerülve, innen támadjon Nagyszeben felé.¹

Bem február 15-én érte el Medgyest, rövidesen pedig Gál Sándor ezredes friss székely csapatai is ide érkeztek. Bem már a Nagyszeben elleni újabb támadás gondolatával foglalkozott, amikor Észak-Erdélyből lehangelő híreket kapott.²

Karl Urban ezredes különítménye 1849. február 6-án Marosénynél (Marosborgónál) rajtaütött az ottani magyar helyőrségen, s több száz foglyot ejtve, lövegeket zsákmányolva tért vissza Bukovinába. Urban sikerén fellelkesülve, Ignaz Malkowski altábornagy, a bukovinai cs. kir. csapatok parancsnoka elhatározta, hogy megkísérli megsemmisíteni az Észak-Erdélyt védő magyar csapatokat. Malkowskinak kb. 10 000 ember állt rendelkezésére, 20 löveggel. Az Észak-Erdélyt védő Riczkó Ignác ezredesnek összesen talán harmadennyi csapata volt. A cs. kir. csapatok élén haladó Urban ezredes dandára február 12-én érkezett Borgóprundra, majd Jádíg nyomult előre. Riczkó Besztercéről Királynémetire és Szeretfalvára vonta vissza seregét. Urban február 18-án Királynémetinél megtámadta és megverte Riczkó csapatait. Az ütközetben Riczkó halálos sebesülten fogságba esett. A magyar veszteség a halottakon kívül 250 fogoly és három löveg volt. A visszavonulókat a Mieczyslaw Woroniecki őrnagy vezette lengyel légió fedezte. A magyar csapatok maradványai Désen és Szamosújváron foglaltak állást.³

* Az írás első, jegyzetek nélküli, rövidebb változatát lásd: A Bem–Petőfi körkép (Erdélyi körkép). In: *Basics – Csákváry* 2009. 40–54. o.

¹ Kovács Endre 1954. 352–382. o.; Kovács Endre 1979. 107–138. o.; Hermann Róbert: A piski ütközet (1849. február 9.). In: *Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái*. Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 2003. 170–190. o.

² Kovács Endre 1954. 382–385. o.; Kovács Endre 1979. 139–142. o.

³ Kovács Endre 1954. 385–387. o.; Kovács Endre 1979. 142–143. o.; Heydte 1863. 271–274. o. – Urban jelentését közli: *Von der Revolution*, 224–225. o.

Bem a történekről értesülve, félretette a Nagyszében elleni támadás tervét, s február 23-án Beszterce felé indult. Wilhelm von Hammerstein-Equord báró, altábornagy, galíciai főhadparancsnok ugyanezen a napon elrendelte Malkowski csapatainak Bukovinába történő visszavonulását, mert attól tartott, hogy ha a magyarok Máramaros megyéből betörnek Galíciába, nem tud velük szemben erőket felállítani, s leváltással fenyegette Malkowskit, ha nem teljesíti parancsát.⁴ Az utóvédet Urban ezredes dandára alkotta. Bem február 26-án elfoglalta Besztercét, majd február 27-én megtámadta és Bukovinába űzte Urban dandárát. Ezt követően 4000 főt hagyott hátra a határ őrzésére Tóth Ágoston alezredes parancsnoksága alatt, majd visszatért Medgyesre.⁵

Közben Puchner a piski és alvinci ütközeteket követően szinte letargiába esett. Közel egy hétig várt, hogy megírja hivatalos jelentését Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagnak, a cs. ki. csapatok fővezérének a vízaknai és alvinci ütközetek közötti egy hét eseményeiről, s nem volt lelkiereje ahhoz, hogy egy végtében lediktálja a beszámolót: február 15-én a február 4–8. közötti sikerek krónikáját mondta tollba, s csak másnap volt annyi ereje, hogy a piski és alvinci ütközetekről beszámoljon; bár ez utóbbiból sem derült ki, hogy a piski ütközetet elveszítette.⁶ Úgy érezte, a sors ismét igazságtalan volt vele. Eddigi vesztesége 1600 fő volt, ebből 1000 főt a kórházakban ápoltak – írta; – katonái vérével zsákmányolt 21 löveget. Bemnek Vízakna után 3000 embere és két ágyúja volt, „s abban a pillanatban, amikor őt megsemmisíteni hitte”, egyetlen magyarországi segélyerő megerősítette őt, veszteségei két-háromszorosát pótolta, miközben Puchner erői napról napra csökkentek, „s ilyen körülmények közepette a legragyogóbb kivívott győzelem – mármint közelebbi következményeiben – igazi vereség lesz”. Úgy tudta, Bemnek most van 6–8000 embere és 25–30 lövege, ezért mindaddig nem akart támadni, amíg erősítéseket nem kap.⁷ Segítséget kért Windisch-Grätztól és a temesvári főhadparancsnokságtól egyaránt.⁸ Tisztjei korábban hiába próbálták meg rábeszélni arra, hogy azonnal támadjanak, ám február 28-án – Malkowski támadásáról értesülve – végre megmozdult, s megindult északnak. Szándéka az volt, hogy megtisztítja a Küküllő völgyét, Medgyesnél megveri Bemet, majd elfoglalja Marosvásárhelyt. Arra kérte Malkowskit, hogy ő maga is Besztercéről Marosvásárhelynek vegye útját.⁹

Március 1-jén Bem Medgyesre érkezett. Másnap, március 2-án Kiskapusnál megindult a cs. kir. támadás, amely kezdetben sikeres volt, de aztán a magyar csapatok visszafoglalták korábbi állásaikat. A kemény küzdelemben mindkét fél komoly veszteségeket szenvedett, s a magyar tüzérség csaknem egész lőszerkészletét ellőtte.

⁴ Hammerstein–Malkowski, Lemberg, 1849. február 23. 226/p. Másolat. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-239 ½ a.

⁵ Kovács Endre 1954. 387–391. o.; Kovács Endre 1979. 143–147. o. A történekre lásd még Csány László teljhatalmú országos biztos jelentéseit, közli őket: Csány 1998. II. k. 205–206., 215. o. Malkowski jelentését közli: Von der Revolution, 237–238. o.

⁶ Puchner–Windisch-Grätz, Nagyszében, február 15. és 16. 826/op. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2- 145 ½.; 166 ½. Az előbbi közli Von der Revolution, 221–222. o.

⁷ Puchner–Windisch-Grätz, cs. kir. Hadügyminisztérium, Nagyszében, 1849. február 22. 249/p. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-214 ½.; uo. Karton 1826. 1849-3-113 ½.

⁸ Puchner–Windisch-Grätz, Nagyszében, február 16., 17. 826/op. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-166 ½.; 177 ½. A temesvári főhadparancsnoksághoz intézett február 13-i átiratát közli: Von der Revolution, 214–215. o.

⁹ Puchner–Malkowski, Nagyszében, 1849. február 28. 213/op. KA AFA Karton 1826. HA. u. Windisch-Grätz. 1849-3-164a.

Március 3-án Puchner valamennyi csapata a csatamezőre érkezett, s érezhető erőfölény birtokában támadott. A magyar csapatok kezdetben jól állták a tüzet, de a cs. kir. tüzérség egyre komolyabb veszteségeket okozott a magyar tüzérségnek. Puchner balszárnya visszaszorította a magyar jobbszárnycsoportot, mire a tüzérség is kénytelen volt visszahúzódnival. Bem megpróbálkozott csapatai átcsoportosításával, ám Puchner gyalogsága rövidesen áttörte az így meggyengült magyar hadközvetet, mire Bem elrendelte a visszavonulást. Este felé Bem erősítéseket kapott, amelyek megállították a cs. kir. előnyomulást. Bem erre támadást rendelt el, de ezt az ellenséges gyalogság elhárította, majd menekülésre kényszerítette a magyar gyalogságot. Bem ezek után kénytelen volt Segesvár felé visszavonulni.¹⁰

Puchner most azt tervezte, hogy több irányból indított támadással bekeríti és megsemmisíti Bem csapatait. Abban reménykedett, hogy Malkowski Bukovinából betörve, elfoglalja Marosvásárhelyt, s ezzel leköti a székelyföldi magyar erők egy részét is. Bem Segesvárott újabb és újabb erősítéseket kapott, s ismét a Nagyszeben elleni támadást tervezte. Puchner március 6-án indította meg csapatait, s úgy tervezte, hogy a Medgyes–Segesvár közötti úton csak egy kisebb különítményt indít el August von Heydte őrnagy vezetésével, míg a többi csapataival dél felől megkerülve támadja meg Segesvárt. Heydte különítményének az volt a feladata, hogy a Berethalom–Váldhid–Erzsébetváros–Holdvilág–Dános útvonalon nyomuljon Segesvár felé, s tüntető támadással hitesse el, hogy a cs. kir. főerők arról közelednek. Maga Puchner a főerőkkel a Riomfálva–Bürkös–Szentágota–Hégen–Apold–Segesd útvonalon indult meg Segesvár felé. A tervnek egy, de igen komoly hibája volt: túlzottan sok volt benne a bizonytalansági tényező. Ha Malkowski nem támad, ha a megkerülő (fő)oszlop elkészik, ha Bem észleli a bekerítést, az egész terv kútba eshet.¹¹

Heydte március 7-én el is érte Dánost, végre is hajtotta a tüntető támadást, de aztán vesztig maradt, pontosabban, március 7-ről 8-ra virradó éjjel Puchner utasítása alapján Dánosról a Holdvilág–Erzsébetváros–Szászsáros útvonalon át Besére vonult, hogy a Segesvár elleni támadás alkalmával fedezze a főoszlop balszárnycsoportját. Miután Puchner rendelkezésére Medgyest három gyalogszázad szállta meg, Heydte pedig egy sorgyalog zászlóaljra, két század határőre, öt század segesvári nemzetőre s másfél század lovasa volt, ha eredeti pozíciójában marad, Medgyes felé visszavonulva viszonylag jelentős akadályt képezhetett volna Bem útjában. Így azonban a Medgyes–Segesvár–Nagyszeben útvonalon fedezetlenül maradt.¹² Puchner megkerülő oszlopa ugyanis az úttalan utakon, a rettenetes időjárási viszonyok közepette alaposan elkésett, s március 8-án még csak Hégenig, illetve Apoldig jutottak a dandárjai. A csapatok kimerültsége miatt Puchner pihenőt engedett csapatainak, s a Hégenben lévő dandárok csak 9-én reggel, az Apoldon lévő elővéd dandár pedig ezek beérkezése után, aznap délben indult meg Segesvár felé. Az elővéd dandár csak az esti órákban, a másik két dandár pedig csak 10-én éjjel 2-kor, illetve hajnali 4-kor vonult be az akkor már üres Segesvárra.¹³

¹⁰ Heydte 1863. 277–289. o.; Kovács Endre 1954.; Kovács Endre 1979. 142–157. o. Puchner jelentését közli: Von der Revolution, 252–253. o.

¹¹ Gyalókaty 1931. 52–57., 60–67. o.; Kovács Endre 1979. 157–159. o.

¹² Heydte 1863. 290–293. o.; Gyalókaty 1931. 63–64., 67. o.

¹³ Heydte 1863. 295–300. o.; Gyalókaty 1931. 64–67. o.

Bem március 8-án értesült az ellenség bekerítő hadműveletéről, s utasította csapatait, hogy kétnapi élelemmel lássák el magukat.¹⁴ Másnap pedig kiadta a parancsot: „Most pedig megyünk Nagyszebenbe.”¹⁵ Az éj folyamán Berethalomig vonult, 10-én reggel pedig elfoglalta Medgyest, ahonnan a cs. kir. helyőrség elmenekült. Puchner első csapatai március 9-én este, maga Puchner 10-én éjjel vonult be az üres Segesvárra. A cs. kir. fővezér rémülten tapasztalta, hogy a lehető legrosszabb következett be: Bem a nyitva hagyott Segesvár–Medgyes úton egyenesen Nagyszeben felé tart. Március 10-én éjjel 11 órakor meg is indította csapatait Bem után. A kérdés az volt, hogy a magyar sereg képes lesz-e az üldözők beérkezése előtt elfoglalni Nagyszebent, vagy megsemmisül a védősereg és az üldözők gyűrűjében.¹⁶

Bem Medgyesen kb. ezer főnyi utóvédet hagyott hátra, majd serege március 11-én éjjel 1 órakor érkezett Nagyselykre, s némi pihenés után folytatta útját Szelindekre. Itt szétszórta egy kozák csapatot, majd délután 4 órakor Nagyszeben elé ért. A sereg 53 óra alatt 85 kilométert tett meg, kipihentnek tehát egyáltalán nem volt mondható. Bemnek – Gyalókay Jenő számításai szerint – kb. 7500 katonája volt, a várost védő sereg létszáma legfeljebb 5000 fő lehetett. Ugyanakkor a védelmet irányító Alois Pfersmann von Eichthal altábornagy és Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin ezredes kissé túlzott önbizalommal kezdtek az összecsapásba, a város védőműveit nem szállták meg, a falakon lévő tüzérséget sem használták.

Bem szokása szerint irtózatossá tüzérségi tüzet zúdított a város előtt felálló ellenséges csapatokra. Ezt az orosz gyalogság viszonylag jól állta. Szkarjatyin rohamra küldte kozákjait a magyar jobbszárny ellen, de a magyar tüzérség kartácstüze menekülésre kényszerítette őket. Bem folyamatosan tolta előre zászlóaljait, lovasságával pedig az oroszok visszavonulását veszélyeztette. Az orosz sereg megroppant, s este 7 óra tájban visszavonult a város falai közé.

A magyar csapatok gyilkos küzdelem után elfoglalták a sáncokat és a külvárosokat, de az oroszok által védett felsővárosba nem tudtak betörni. Bem egy időre szüneteltette a támadást, közben tüzérségével gránátokat vetetett a városra. Már-már arra gondolt, hogy másnapra halasztja el az ostromot, amikor Bethlen Gergely alezredes vezetésével megérkezett Bem tartalék dandárja, soraiban a 11. honvédszászlóaljjal. „Őrnagy úr, akar-e ma Nagyszebenben aludni?” – kérdezte Bem az alakulat parancsnokától, Bethlen Olivéértől. „Igen, s a zászlóaljammal ugyanez a kívánság” – felelte Bethlen. „Nos, hát menjen rohamra a zászlóaljával, s álljon fel a téren” – mondta Bem, mintha mi sem lenne természetesebb.¹⁷ Az erősítés birtokában Bem újabb rohamot rendelt el, amit a védők egyre nehezebben álltak. Szkarjatyin elrendelte a visszavonulást, s az oroszokhoz a cs. kir. csapatok is csatlakoztak. A szövetségesek este 10 órára kiürítették Nagyszebent és Nagytalmácsra vonultak vissza. Az oroszok az ütközetben 250, a magyarok 150 főt veszítettek.¹⁸

¹⁴ Nagy 1896. XXXIV. o.

¹⁵ *Czetz* 1850. 238. o.; *Czetz* 1851. II. k. 298. o.

¹⁶ *Gyalókay* 1931. 64–65., 68–70. o.; *Kovács Endre* 1979. 159–160. o.

¹⁷ *Szigethy* 1868. 79–80. o.

¹⁸ Az ütközetre lásd: *Heydte* 1863. 296–300. o.; *Artur Adamovics Nyepokojcsickij: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel* 1849. Ford. és s. a. r.: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1999. 33–36. o.; *Ivan Ivanovics Oreusz: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben*. Ford., s. a. r. és bev.: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2003. 90–91.

Puchner seregének zöme március 12-én Újegyházáig, elővédje Alzenig (Alcináig) halt. Maga Puchner Alzenben értesült Nagyszeben elestéről. A hírbe szabályosan belebe-tegedett, s a parancsnokságot Kalliány József vezérőrnagynak adta át. Kalliány elképze-lése az volt, hogy Szkarjatyinnal összefogva, visszafoglalja Nagyszeben. Ezért csapatait 13-án Felekre és Fenyőfalvára indította.

Bem Nagyszebenben felszerelte csapatait, s magához vonta a Medgyesen lévő utóvé-det. Erősítéseket kapott Kolozsvárról is, úgy hogy serege rövidesen 14–15 000 főt szá-mált. A Kalliány rendelkezésére álló erő, az oroszokkal együtt még mindig 17 000 sorka-tona volt, ide nem számítva a gyulafehérvári várórséget és a román népfölkelőket. Szkarjatyin a Vöröstoronyi-szorosban állt 4200 fővel, Nikolai von Engelhardt vezérőr-nagy pedig Brassónál 4800 fővel. Az oroszokra azonban csak védelmi harcban lehetett számítani.

Bem némi helyőrséget hagyott hátra Nagyszebenben, majd Bánffy János ezredes ve-zetésével egy dandárt indított a Vöröstoronyi-szorosban lévő Szkarjatyin ellen. Czetz Já-nos dandára azt a feladatot kapta, hogy foglalja el a feleki hidat, s vágja el az ott lévő cs. kir. különítmény összeköttetését Szkarjatyinnal. Március 15-én ez meg is történt. Ezen a napon a Bem által vezetett Bánffy-dandár a Vöröstoronyi-szorosot védő, az oroszok utó-védjét alkotó cs. kir. csapatokat támadta meg, s kiszorította őket Erdélyből. Március 16-án már az egész itteni orosz–osztrák erő Havasalföldön táborozott.

Március 16-án Czetz dandára elérte Fogarast. Kalliány Brassótól nyugatra csoportosí-totta csapatait. Rövidesen azonban üzenetet kapott Engelhardt vezérőrnagytól, a brassói orosz csapatok parancsnokától, amelyben az közölte, hogy ha a sajátjánál nagyobb erő fenyegeti, vissza kell vonulnia Havasalföldre. (A Székelyföldről ekkor ugyanis már kö-zeledtek Beke József és Szabó Nándor alezredes csapatai.) Kalliány erre Brassó közvet-len környékére vonta vissza csapatait, s elhatározta, hogy az oroszokkal együtt védi a vá-rost. Amikor azonban Engelhardt meglátta az agyonhajszolt, kimerült cs. kir. csapatokat, közölte, hogy mindenképpen visszavonul Havasalföldre, s követelte, hogy Kalliány en-nek biztosítása érdekében szállja meg két dandárral a Tömösi-szorosot. Kalliány eleget is tett a kívánságnak, ezzel viszont meggyengítette Feketehalomnál álló főerőit.

Március 19-én itt került sor az újabb összeütközésre. Czetz tüzérsége visszaverte a cs. kir. gyalogság támadási kísérleteit, s miután a Bem vezetésével érkezett erősítés megtör-te a cs. kir. balszárny ellenállását, a cs. kir. sereg visszavonult Brassóba. Az üldözés so-rán a cs. kir. csapatok súlyos veszteségeket szenvedett. Március 20-án a szövetségesek kiűrtették Brassót, s visszavonultak a Tömösi-szoros felé. Bem még aznap megszállta a várost, s intézkedett a visszavonulók üldözéséről.¹⁹

Március 21-én Beke József alezredes és Szabó Nándor őrnagy különítménye beérte a cs. kir. csapatokat, s alaposan megkeserítette a hideg, havas, jeges időben amúgy is kín-keserves visszavonulást. Ugyanezen a napon August Heydte őrnagy különítménye a Törösvári-szoroson át hagyta el Erdélyt.

---

o.; *Gyalóky* 1930/b. 389–397. o.; *Gyalóky* 1931. 70–80. o.; *Kovács Endre* 1979. 160–165. o. Az ütközetről szóló cs. kir. hadijelentéseket közli: *Gyalóky* 1930/a. 204–206. o.; *Von der Revolution*, 259–260. o.

¹⁹ *Gyalóky Jenő*: A tömösi ütközet 1849. március 21-én. *Századok*, 63. (1929.) 239–256. o.; *Gyalóky* 1931. 105–124. o. Kalliány jelentését közli: *Von der Revolution*, 267. o.

Brassó elfoglalása után Bem visszatért Nagyszebenbe, mert olyan híreket kapott, hogy Szkarjatyin ismét megpróbál betörni. Március 28-án megtámadta a Vöröstoronyi-szorosban lévő veszteglőháznál állomásozó orosz különítményt, s Havasalföldre üzte.²⁰

Ezzel Erdély – a gyulafehérvári erőd, a dévai sziklavár és a román fölkelők kezén lévő Érchegység kivételével – a magyar csapatok kezére került. Bem diadalaiért megkapta a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályát és az altábornagyi rangot.

A siker kétségkívül imponáló volt, hiszen Bem úgy érte el azt, hogy közben a vele szemben álló cs. kir. és orosz csapatok erőfölényben voltak. Igaz, a cs. kir. hadvezetés az oroszokra csak védelmi harcokban számíthatott, de ezt Bem nem tudhatta. Villámgyors mozdulataival megosztotta és részenként verte meg Puchner, majd Kalliány csapatait, s a medgyesi vereség után alig két hét alatt tökéletesen megfordította a hadi helyzetet. A cs. kir. hadvezetés ugyanakkor teljesen fejét vesztette, s noha a csapatok a tőlük elvárható kitartással verekedtek, a parancsnokok kapkodásának következményeit csupán enyhíteni tudták, jóvátenni nem.

A megalkotás

Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1897. augusztusi, 15–16. száma, a *Különfélék* című rovatban adott hírt arról, hogy „a Bem–Petőfi körkép tulajdonosai még 1896 elején elhatározták, hogy az 1848-49-iki szabadságharc ötvenedik évfordulójára művészi színvonalon álló körképet festetnek meg”, s erre megnyerték Margitay Tihamér, Vágó Pál, Spányi Béla és Jan Styka festőművészeket. Kiindulási alapul elfogadták Stykának, a „Kosciuszko-körkép egyik mesterének” Nagyszeben bevételét ábrázoló vázlatait, „melynek középpontjai voltak Petőfi és Bem, a szabadságharc két legendaszerű hőse”. A tudósítás szerint a körkép alapgondolata tehát Stykéé, „de megalkotásában s az egyes csoportok megoldásában lényeges rész jutott a magyar művészeknek is, kik Stykéval együtt a helyszínén tanulmányozták a fölvételt”. A tudósítás szerint a körkép azon része, ahol Bethlen Gergely vörössipkás honvédei és Kiss Sándor huszárjai oldalba támadják az oroszokat, Vágó Pál alkotása; a feszület környékén lévő csoport, „hol a honvédek egy ágyút vonszolnak a töltésre”, Margitay Tihaméré. Zygmunt Rozwadowski „e csoportok nagyban való festésében” működött közre. A tájképet Spányi Béla „jóformán egymaga” festette meg, de segítségére volt Wiwiórski lengyel festő is. A levegős és felhős részeket Leopold Schönchen, illetve Tadeusz Popiel festették.²¹ A tudósítás tehát lebegtetni a megrendelő személyét.

Sokkal részletesebb tudósítást közöl a lap 1897. szeptemberi száma, Szana Tamás tollából, a *Magyarország* című lap nyomán. Ebből megtudjuk, hogy Styka „értette, áttanulmányozta szabadságharcunk történetét, s hónapokat töltött Magyarországon, hogy nagy művének megkezdése előtt népünk lelkületével és szokásaival megismerkedjék. S amikor ekképpen teljesen beleélte magát a magyar gondolkozásmódba, kiváló magyar művészeket toborzott maga mellé, hogy közös erővel és lángolással alkossák meg a magyar szabadságharc körképét, *Szeben ostromát*, vagy mint a művész nevezni szereti,

²⁰ A további eseményekre lásd: *Gyalókay* 1931. 81–130. o.; *Kovács Endre* 1979. 165–175. o.

²¹ *Különfélék. 1848–49. Történelmi Lapok*, 6. (1897.) augusztus, №. 15–16. 128. o.

Bem és Petőfi apoteózisát.” A tudósítás felsorolja az alkotókat, hozzátéve, hogy rajtuk kívül másoknak is jutott szerep, „kiknek ecsetjét több vagy kevesebb ideig foglalkoztatta a magyar hősiesség dicsőítése”. Közülük, folytatja a tudósítás, „a legérdekesebb alak tagadhatatlanul Weisz lovag a közös hadsereg egyik nagy műveltségű századosa, ki szabad óráiban szenvedélyes képíró, s mint ilyen, Szeben ostromának megfestésénél is részt kért magának”. Weisz versenyt dolgozott a többiekkel, „s majd egy magyar huszárt, majd egy gyalogos nyalka alakját vetette vászonra a legrokonszenvesebb buzgólkodással”. A tudósítás külön kiemeli, hogy a festők nem szűkölködtek modellekben sem: „a magyar csataképhez a legnagyobb előzékenységgel szolgáltatott fegyvereket, katonákat és lovakat az osztrák tisztikar.”²²

A *Vasárnapi Újság* 1898. évi 11. számában ismét Szana Tamás közölt ismertetést a körképről. Ez utóbbi szintén nem szól arról, hogy ki volt a kezdeményezője a körkép megfestetésének. Szana szerint Styka hálás volt azért a figyelemért, amiben a magyar közvélemény a Kosciszko-körképet részesítette, s „a nagyhatású lengyel körkép után magyar körképet festett, melynek tárgya szabadságharcunk egyik legfényesebb eseménye: Nagy-Szeben ostroma”. Styka nemcsak „jeles művész, de igaz hazafi is”, s benne „a magyar nemzet iránt érzett meleg rokonszenv s az élénk hazafias érzés egyesült, hogy a a legújabb körképet ne csak érdekes látványossággá, hanem egyúttal értékes és tanulságos művészi alkotássá is tegye”.

A továbbiakból megtudjuk, hogy Styka „azok közé a művészek közé tartozik, kik valóságga beleélik magokat tárgyukba, s addig nem fognak az alkotás nagy munkájához, míg minden legkisebb részletet gonddal és szeretettel át nem tanulmányoztak”. A festő tehát „egész kis könyvtárt olvasott össze a magyar szabadságharcra vonatkozó munkákból; múzeumokban, ereklyetárakban fölkutatta az egykorú öltözékeket, fegyverzeteket; meghallgatta a nagy események még életben lévő tanúit, s kétszer is ellátogatott a helyszínére, hogy ottan gondos tanulmányokat tegyen, részletekre is kiterjeszkedő vázlatokat készítsen”. Ezt követően kérte fel munkatársaiul „az élénk előadásban jártas” Margitay Tihamért, aki azonban betegsége miatt rövidesen kénytelen volt abbahagyni a munkát, „a geniális Vágó Pált”, valamint „újabb tájképfestész[et]ünk egyik mesterét”, Spányi Bélát.

Styka több mint egy évig „valóságga kétlaki életet folytatott”. Rövid lemergi pihenő után „már ismét Szebenben, Brassóban vagy Budapesten találtuk, mert nyugtalan természetű és művészi ambíciója nem engedte, hogy mindaddig egy helyben maradjon, míg nagy feladatának minden részlete tisztán nem állott szeméi előtt”. Eleinte azt tervezte, hogy a képet Budapesten festi meg, „de aztán családi körülményei miatt abban állapotott meg magyar barátaiival, hogy ezek menjenek ő hozzá Lembergbe, s ott dolgozzanak”. Szana, aki Lembergben napokig gyönyörködött „a lelkes munkában”, úgy vélte, hogy Styka, Vágó és Spányi „egész lelküket adták oda, hogy a hazafias lelkesedés tüzét sugárzó, marandó értékkel bíró művet teremthessenek”, s a kép „nem egyszerű, pillanatnyi hatásra számított panoráma, hanem egyike a legszebb modern kori történelmi festményeknek”.²³

A körképről 1898-ban a Werbőczy Könyvnyomda Részvénytársaság által kiadott, szerző nélküli füzetke bevezetője szerint „a megújult hőszi kornak” jubiláris ünnepén, „az ünneplő hangulatból jött létre a Bem–Petőfi körkép”. A királyi többes számban írott

²² Szana 1897. 135. o. Az eredeti tudósítás a *Magyarország* 1897. szeptember 28-i számában jelent meg.

²³ Szana Tamás: Bem és Petőfi. Az új körkép. *Vasárnapi Újság*, 1898. №. 11. 178–179. o.

szöveg szerint „az 1848–49-iki szabadságharc valamely kimagasló jelenetét akartuk óriási vásznon megeleveníttetni”. A választás nehéz volt, ezért azt „rábíztuk” a festőkre, akik „a szabadságharc két legkedveltebb alakját, Petőfi Sándort és »Bem apót« akarták egy mozgalmas körkép centrumai gyanánt bemutatni”. A bevezető közli, hogy a körkép megfestésével Stykát, Vágót és Spányit „bíztuk meg”; Styka rátermettségét a Kosciuszko-körkép bizonyította, Vágó „igaz magyaros művészetét mindannyian ismerjük”, Spányi pedig „régóta legjelesebb tájképfestőink közé tartozik”. A művészek a feladathoz „leglelkiismeretesebben és minden művészi tudásuk felhasználásával láttak hozzá”. Többször is leutaztak Nagyszebenbe, hogy a csatateret és tájképet tanulmányozzák. „Az ütközet egyes részleteinek megfestésénél felhasználtak nemcsak a bevételről minden forrásmunkát, hanem fölkeresték az ütközetben részt vett öreg honvédeket is, és azoknak elbeszélése alapján készítették el a helyszínén a vázlatot.”²⁴

A magyarországi hírlapi tudósítások több tekintetben is ellentmondóak, illetve hiányosak. Így egyikükből sem derül ki, hogy ki volt a megrendelő fél. (Az újabb, az interneten megjelent leírások szerint a magyar kormány, ennek azonban semmi nyoma nincs.) Gyáni Gábor kutatásaiból tudjuk, hogy a Lembergi Körképtársaság az Aréna (ma Dózsa György) út és a Nagy János (ma Benczúr Gyula) utca sarkán egy magántelken felállított rotundában állította ki 1896–1897-ben a Kosciuszko-körképet. Ezt a rotundát vette át 1898-ban Pártos Gyula építész, a kor nevezetes körkép-vállalkozója. Pártos, miután megalapította a Pártos és tsai Körképtársaságot, 1897-ben rendelte meg Stykától a nagyszebeni ütközetet ábrázoló körképet. A vállalkozás Pártos Körképtársaságának 140 000 koronájába került, s mint később kiderült, nem sok hasznot hozott.²⁵

Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1897. évi tudósítása, illetve a „katalógus” bevezetője alapján úgy tűnik, hogy a művészek felkérése együttesen és egyszerre történt; ellenben Szana cikke azt sugallja, mintha a megrendelés Stykának szólt volna, s ő kérte fel a többieket. Szana cikke szerint a képnek nemcsak a koncepciója származott Stykától, de ő végezte el egyedül a megalkotáshoz szükséges kutatómunkát is. Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1897. évi tudósítása, illetve a „katalógus” bevezetője szerint viszont a kutatómunkában, és a helyszíni bejárásban Styka és a magyar művészek közösen vettek részt.

Az érdekelték közül Vágó néhány levelében, illetve egy Kossuth Ferenchez intézett, 1901-ben megjelent nyílt levélben foglalkozott a kép keletkezéstörténetével. Noha Vágó nem volt híján a művészi öntudatnak, és soha nem tudta eléggé hangsúlyozni saját szerepét és festői nagyságát, visszaemlékezése alapján a fenti sajtótudósításoknál sokkal pontosabb képet kapunk a mű születéséről és a munka menetéről. Eszerint a vállalkozó körkép-társaság először Jan Stykával és Margitay Tihamérral szerződött, és Styka maga mellé vette Rozwadowskit is. Miután azonban Margitay beteg lett, a körkép-társaság Vágóhoz fordult, „hogy a körképen az ütközetet a harcászati szempontoknak és katonai bírálatnak megfelelően” oldja meg. „Az előzetes tárgyalásoknál az én szavam döntötte el, hogy a szabadságharc melyik ütközete a legalkalmasabb a körkép megfestésére – folytatja Vágó. Én ilyenül kettőt jelöltem meg, az egyik volt Magyarországon Budavár visszavétele, a másik Erdélyben a nagyszebeni ütközet. Ennél a választásomnál nem jött számba más tekintet, mint a művészileg megoldható és a hadászati érthető. Egy kör-

²⁴ Bem–Petőfi körkép, 1898. 3–4. o.

²⁵ Gyáni 1995. 96–97. o. – Köszönöm Gyáni Gábornak, hogy erre az adatra felhívta a figyelmemet.

kép megfestésére olyan ütközetet kellett keresnünk, amelynek egy egységes kimagasló hadmozdulata dönti el az ütközet sorsát, és amely egy nagy látványban összpontosítható, és amellyel az ütközet kimenetele érzékeltethető. E kitűzött célt legjobban a fenti két ütközet szolgálta. A többi ütközet hadmozdulatai annyira szét voltak szórva, és hadállásaik annyi változáson mentek át, hogy a művészi érthetőség kedvéért vagy a történeti hűség-től, vagy a tér arányaitól el kellett volna térni és hazudni kellett volna.”²⁶

Vágó szövegében csupán egyetlen ellentmondás van: ha ő maga Margitay „kidőlése” után került a vállalkozásba, hogyan vehetett részt a kép témáját véglegesítő megbeszélésen? Valószínűbb, hogy már Stykáék eldöntötték a körkép témáját – amire a sajtótudósítások is utalnak, s amit a körképet bemutató „hivatalos” kiadvány bevezetője sem zár ki; s Vágóra „csupán” a katonai hitelesség megteremtése maradt. Erre mutat az is, hogy a város előtti hídrohamot ábrázoló képrészletet Margitay Tihamér festette meg, sőt, ennek egy, némileg eltérő perspektívájú vázlata (?) önálló alkotásként ma is megtalálható a Hadtörténeti Múzeumban.²⁷

Vágó emlékezése szerint „A körkép-társaságnak az volt a kívánsága, hogy a körképen a magyar lengyel testvériség jusson kifejezésre, tehát Bem tábornok valamelyik győzelmes ütközetét fessük meg. Mivel pedig ezáltal a kép főalakjává egy lengyel nagyság válik, ennek ellensúlyozására mellé egy magyar nagyságot, Petőfit erőszakolták oda. Ezt én elejétől fogva olyan feladatnak tartottam, melytől az ecsetnek őrizkednie kell. Végére is, hosszas tárgyalások után a nagyszebeni ütközet megfestésében állapotunk meg, és komolyan hozzáláttunk a munkához. Áttanulmányoztunk minden magyar kútfit, bejártuk Erdélyt. Összeszedtük a nagy idők még élő tanúit, és bejártuk velük a csatátér minden zegét-zugát, minden csapat helyét.” Vágó szerint Bécsbe is elutaztak, „ahol nagy előzékenységgel rendelkezésünkre bocsátották a háborús irattár [azaz a Kriegsarchiv – H. R.] adatait. Ettől kezdve mintha csak egy láthatatlan hatalom intézte volna az ügyünket, a munkánk haladt, mint a karikacsapás.”²⁸

Ilyen előtanulmányok után, 1897. április 20-án kezdték meg Lembergben, Stykának a Kilinski-parkban épült körképtermeiben a munkát. A munkában „hasznos munkatársak voltak” Zygmunt Rozwadowski, Michał Wiwiórski, Leopold Schönchen, illetve Tadeusz Popiel is.²⁹ Vágó szerint „a nagy lelki vajúdas alaktalan tömegéből gyorsan elkezdett alakot öltetni a koncepció”. S ekkor valami egészen különös dolog történt. „Elkövetkeztek a kivétel részletei, és nekünk katonára, lóra és felszerelésre, egyszóval modellre lett szükségünk. És soha nagyobb előzékenységgel és melegebb szívességgel magyar hazafias vállalat nem találkozott, mint ez a rebellis körkép a közös hadsereg részéről. A [császári és királyi – H. R.] Hadügyminisztérium, melyet a kívánságunkról értesítettek, postafordultával parancsot küldött a 12-es huszárezrednek, hogy ha kell egy század, és ha szükség van rá, az egész ezred az utolsó emberig álljon rendelkezésünkre.”³⁰ Egy gyalog-

²⁶ Vágó József 2003. 107–108. o.

²⁷ Közli: Hajdu – Kajetan 1980. 110. kép. (A kötetnek nincsenek oldalszámái.); Magyarország hadtörténete. Főszerk.: Liptai Ervin, szerk.: Borus József. I. k. Budapest, 1985. 426. kép. A jelenetnek egy szűkebb kivágatú, de sem a körképpel, sem pedig a Hadtörténeti Múzeumban őrzött képpel nem azonos „színvázlatát” közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 208. o.

²⁸ Vágó József 2003. 108. o.

²⁹ Bem–Petőfi körkép, 1898. 4. o.

³⁰ A dolog érdekessége, hogy a 12. huszárezredet a Jászkunságból, tehát Vágó szűkebb pátriájából állított-

század parancsnoka, a mostani Weiss őrnagy Pozsonyban, a magyar századával megjelent a körkép épülete előtt, tisztelgett, és rendelkezésemre bocsátotta a századát a hadmozdulatok kivitelezésére.” Vágó szerint a lemergi helyőrség tisztjei nap-nap után keresték fel e készülő körképet, és érdeklődtek a munka iránt. Amikor pedig a festők hálájukat és elragadtatásukat fejezték ki szívességükért, a tisztek – Vágó szerint – kijelentették, hogy „a Felséges Úr egyenes parancsa, hogy a hadsereg a magyar nemzet érdekeivel szemben a lojalitás tekintetében határt ne ismerjen. S mi szívesen engedelmessé ezen parancsnak, mert imponál nekünk a magyar nemzet királyhűsége, és mert mi a magyar nemzetben a Monarchia súlyát és a trón fő támaszát látjuk a jövőben.”³¹

A körképről később kiadott füzetből tudjuk, hogy melyik részletet ki vagy kik festették. A füzet bevezetője nem említi Margitay Tihamért a közreműködők között, de a reprodukciók egyikén (Székelyek rohama a híd ellen) az ő neve is szerepel. Ugyanakkor Vágó Pál egy későbbi levelében arról ír, hogy „A Bem–Petőfi körképet 11 hónap vajúdás után én vettem kezembe, és egyik állványról a másikra ugrálva, néhány nap alatt 70–80 méter területet rajzoltam át, s két hónap alatt, amelynek csak az utolsó hetében segített *Rozwadowski, s eközben mellettem vált igazi művésszé, tökéletesen elkészítettem.*”³² A leírások szerint a 15 méter magas és 120 méter hosszú kép szeptemberre készen volt, s „speciális magyar volta dacára is”, október–november folyamán Lembergben több mint húszezren nézték meg.³³ (A kép 15 méteres magasságáról szóló adat a fennmaradt részletek alapján erős túlzásnak tűnik.)

Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1898. februári, 3. száma a *Különfélék* című rovatban közölte, hogy a Bem–Petőfi körkép megérkezett Budapestre, s már el is kezdték a felállítását a Kosciuszko-körkép épületében, „úgy, hogy a március 11-kére (a szebeni csata évfordulójára) tervezett megnyitás biztosítva van”.³⁴ A vállalkozást itthon Edvi Lajos, a Népszínház sokoldalú, vállalkozó szellemű igazgatója irányította.³⁵ A körkép azonban nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket: a napi bevételek már az első évben sem fedezték „a nagy regie kiadásokat”. 1899-ben a rotundát be is zárták, s 1900-ban a körképet le is bontották. Pártos utóbb, 1902-ben azt kérte a fővárosi tanácstól, hogy időközben lebontott rotundáját felállíthassa a Városligetben, ahol is tíz évre szóló mutatóvanyosi en-

---

ták ki. – Kérészemre dr. Balla Tibor alezredes, az Osztrák Hadilevéltár Mellett Működő Állandó Magyar Hadi-levéltári Kirendeltség vezetője utánanézett annak, hogy van-e valamilyen nyoma a cs. és kir. hatóságok illetén közreműködésének, de a Kriegsministerium 1896–1897. évi iratainak sem az elnöki, sem az általános sorozatában nem talált ezzel kapcsolatos iratot. Szívességéért ezúttal mondok köszönetet.

³¹ Vágó József 2003. 108–109. o. Vágó hasonló módon nyilatkozott a történetekről egy 1904 októberében Jászapátiból Korongi Lippich Elekhez írott levelében is: „Én a hadsereg osztrák részének kiváló alakjaival vagyok összekötöttségben, s a hadsereget megtanultam becsülni azért a szellemért, amelyet az utóbbi években higgadt előkelő magatartásával demonstrál örökös bántalmakkal szemben. Onnan tudom, hogy ez őfelségének a legszigorúbb akarata, hogy így legyen. A mi Bem–Petőfi körképünket a bécsi hadügyminisztérium tüntetőleg támogatta, s közben előkelőségek olyan enuntiatiókat tettek, amelyeknek a mai politikánkat irányítani kellene. Azt mondták pl., hogy a hadsereg szemében a királyhű magyar nemzet a monarchia legfőbb támasza és súlypontja a jövőben. Na, mi alaposan lecáfoltuk a jó embereket. – Mert eltekintve attól, hogy igazunk van-e vagy sem, taktikánk kétségtelenül hibás, ha az alkotmányra veszélyes.” OSzK Kt. Levelestár Vágó Pál levelei Korongi Lippich Elekhez.

³² OSzK Kt. Levelestár Vágó Pál levelei Korongi Lippich Elekhez. Jászapáti, 1901. február 4.

³³ Bem–Petőfi körkép, 1898. 4. o.

³⁴ *Különfélék, 1848–49. Történelmi Lapok*, 1898. február. № 3., 24. o.

³⁵ Vágó József 2003. 113. o. (Békés István: Egy elveszett körkép emléke. *Műterem*, 1958/3. 24–25. alapján.)

gedélyhez szeretett volna jutni. Az ügy lassan jutott döntési fázisba, ám Pártos 1904-ben végül maga állt el a szerződés aláírásától.³⁶

Vágó egy 1901-ben Kossuth Ferenchez intézett levelében amiatt panaszkodott, hogy a képről a magyar sajtó nem vett tudomást, és hírt is csak „fizetésért volt hajlandó közölni”. Szerinte a nagy munka „alkotóinak sem elismerést, sem kenyeret nem hozott, de igenis egy fényes, ragyogó emléket, amellyel élni és meghalni gazdaggá teszi az embert”.³⁷ Ha mindezt lefordítjuk köznapi nyelvre, a vállalkozás anyagilag nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Maga Vágó is szem elől veszíthette a művet, mert levelében arról ír, hogy „remélhetőleg ez a körkép, ez a nagy vászon azóta régen megsemmisült, és darabokban porlik”, s így őt sem érheti az a vád, hogy reklámot csinál neki.³⁸

Így nem csoda, hogy utóbb, 1907-ben Styka, miután állítólag nem sikerült megállapodnia a fővárossal arról, hogy állandó kiállítóhelyet és anyagi háttérrel biztosítson a körképnek, visszavitte azt Lembergbe, ahol feldarabolta, s a darabokat egyenként szignálva, áruba bocsátotta. A képet csak az 1980-as években „fedezték fel” újra, azóta a tarnóvi Városi Múzeum folyamatosan próbálja megszerezni a fennmaradt részleteket.³⁹

A körképek megítélése máig is ellentmondásos. Az újabb szakirodalom egy része aféle vásári látványosságnak tekinti őket, amelyeket a mozi megjelenése szorított ki s tett a nagyközönség számára érdektelenné.⁴⁰ Mások hangsúlyozzák, hogy e körképek jelentős részét az adott korszak profi, sokszor élvonalbeli művészei festették, s így azok művészeti értéket is képviselnek. A nagyszebeni körkép sorsa mintha az előbbi álláspont híveit igazolná. Ugyanakkor tudjuk, hogy – éppen a Feszty-féle „A magyarok bejövetele” körkép restaurálása kapcsán – a világ különböző körképeit őrző múzeumok, intézmények között komoly nemzetközi együttműködés jött létre, s 1998 óta a körképeke őrző intézmények világszövetsége is megalakult. Sőt, a körképek többsége máig is rengeteg látogatót vonz.⁴¹

Mi lehetett hát a nagyszebeni körkép kudarcának oka? Nos, a fentebb említett tényezőkön kívül alighanem az is, hogy a kép fővárosban „helyidegen” volt és maradt. A körképek ugyanis csak ott igazán sikeresek, ahol a helyszínhez kapcsolódó eseményt mutatnak be. Nem véletlen, hogy a Feszty-körkép Ópusztaszeren máig látogatók tömegeit vonzza, s a többi európai és amerikai helyszínen is népszerűségnek örvendenek ezek az alkotások. Itt ugyanis kiegészítő részei az adott emlékhelyhez kapcsolódó egyéb látvá-

---

³⁶ Gyáni 1995. 97. o.

³⁷ Vágó József 2003. 106. o.

³⁸ Uo. 106–107. o.

³⁹ A körképre lásd *Alicja Majcher-Węgrzynek*: Erdélyi panoráma. In: Erdélyi panoráma. Panorama Siedmiogrodzka – Transylvanian Panorama. Szolnok, 2000.; Vágó József 2003. 92–115. o. (Szana Tamás cikkének, a körképet bemutató füzetnek, Vágó Pál Kossuth Ferenchez intézett nyílt levelének és Békés István cikkének alapján.); *Benedek* 1998. 53–56. o., rövidített változatát lásd: Vágó Pálné 2006. 34–35. o.

⁴⁰ *Kovács Ákos*: Két körkép. Budapest, 1997.; Gyáni 1995. 96–97. o.; *Bak János*: Merengések a Feszty-körképről. Megjelent a *Beszélő* 2000. novemberi számában. Az internetes változatot használtam, a <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/00/11/02bak.htm> linkről. (A letöltés dátuma: 2010. augusztus 12.)

⁴¹ *Trogmayer Ottó*: A magyarok kalandos bejövetele. A Feszty-körkép történetének egykori és mai buktatói az ideiglenes városligeti faépülettől a mai panorámaösvényig. *Múzeumcafé*, 2010. június – július. 33–38. o. Vö.: Hogyan lehet korszerűen, de szakmailag hitelesen bemutatni a 21. században a Feszty-körképet? *Tokovics Tamás, Bereczky Loránd, Szentkirályi Miklós, Velebits Lajos* írása. Uo. 28–32. o.

nyosságoknak. Önmagukban nem állnak tehát meg, ahogy a nem első vonalbeli művészeti alkotások többsége sem képes éveken keresztül önmagában arra, hogy látogatókat vonzzon. A nagyszebeni körkép kudarcának oka is ez volt: az ábrázolt esemény helyszínétől távol, kiegészítő programok és egyéb látnivalók híján előbb-utóbb el kellett vesztítenie érdekességét.

„A nagyszebeni körkép” és a negyvennyolcas csataképek hagyománya

A kép témaválasztása valóban mesteri volt, hiszen a mű úgy idézte meg 1848–1849 emlékét, hogy nem volt osztrákellenes tendenciája. E tekintetben persze nem egészen példa nélkül álló a kor művészetében. Ez az időszak a történeti festészet másodvirágzásának kora, s a korábbi, témájukat a magyar közép- és kora újkorból merítő festmények után 1867-et követően immár nem volt akadály annak, hogy a történeti tárgyú festmények között megjelenjenek a Rákóczi-szabadságharcot vagy 1848–1849-et ábrázoló képek is.

Ám ha megnézzük ez utóbbiakat, azt látjuk, hogy a legritkábban szerepelnek rajtuk osztrákok. Greguss Imre úgy festette meg az 1849. március 5-i szolnoki ütközetet, hogy azon (szemből) csak a rohamra induló vörössapkásokat s a háttérben elégedetten mosolygó Damjanich János tábornokot látni,⁴² s hasonló módon örökítette meg Asbóth Lajos honvédezedést a június 20-i peredi csatában.⁴³ Szintén ő festette meg havas mezőben Bemét és Petőfit (amint a számunkra nem látható ellenséget nézik, s közben egy román paraszt tartja a lovaikat),⁴⁴ illetve e honvédtábor.⁴⁵ Révész Imre örökítette meg a honvédtáborban verset író Petőfit.⁴⁶ Baky Albert a piski ütközetet ábrázoló képén a harcra siető magyar sereget és Bem apó sziluettjét festette meg, ismét csak az ellenség nélkül.⁴⁷ Roskovics Ignác a vízaknai ütközetből azt a jelenetet örökítette meg, amikor a 14 éves Thán Károly megsebesül – ismét csak ellenség nélkül.⁴⁸ De még Vágó Pál egyik legnevezetesebb festményén, az 1906-ban alkotott *Budavár bevétele* című képén is jobbra csak a rohamozó honvédeket látni, a várvédőket nem. (Láttuk, Vágó már a körkép festése idején felvetette Buda bevételét alternatív témaként.⁴⁹)

Kevesen voltak olyan merészek, mint Thorma János, aki hihetetlen precizitással és döbbenetes erővel örökítette meg kilenc aradi vértanú kivégzését.⁵⁰ És természetesen nem feledkezhetünk meg az olyan szembántóan hatásvadász munkákról sem, mint Juszó Béla *Lovas gerillák harca osztrák vértésekkel* című alkotása, amelyen karikás ostorral lesújtó, foga között kardot tartó huszárt ugyanúgy láthatunk, mint kiegyenesített

⁴² Reprodukcióját és leírását lásd: Cs. Kottra 1999. 68., 120. o.

⁴³ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 274. o.

⁴⁴ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 188. o.; Hajdu – Kajetán 1980. 111. kép.

⁴⁵ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 322. o.; Hajdu – Kajetán 1980. 114. kép.

⁴⁶ Petőfi-Album. Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról. H. n., é. n. Színes melléklet.

⁴⁷ Leírását lásd: Cs. Kottra 1999. 12. o. Közli: Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 216. o.; Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. (Nagy Csaták.) Budapest, 2004. 165. o.

⁴⁸ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 162. o.

⁴⁹ Lásd: Vágó Pálné 2006. 43. o.

⁵⁰ Lásd: Murádin Jenő: Thorma János 1848-as képei. Kiskunhalas, 1998.

kaszával vagdalkozó harcfít.⁵¹ A lovas gerillák tevékenységének hatása alól még az ellenség ábrázolását kerülni törekvő Greguss Imre sem tudta kivonni magát, amikor két lovas gerilla és két osztrák könnyűlovas (svalizsér) küzdelmét festette meg.⁵²

Sőt, még az 1848–49-es témájú olajnyomatok (Talpra magyar!;⁵³ „Megadjuk!”,⁵⁴ Az aradi tizenhárom vértanú;⁵⁵ Guyon a nagyszombati ütközetben;⁵⁶ Kossuth [meg nem történt] imája a kápolnai csataterén;⁵⁷ Bem átveszi a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályú kitüntetését;⁵⁸ Kossuth búcsúja Orsovánál⁵⁹) többsége is az ellenség ábrázolása nélkül idézte meg a szabadságharc emlékét.⁶⁰

A kevés kivétel közé tartozott a négy aradi vértanú agyonlövését ábrázoló kép.⁶¹ No, és itt is kísértettek a lovas gerillák, akiknek a cs. kir. lovassággal folytatott küzdelmét szintén olajnyomaton ábrázolták.⁶² Az oroszokkal ezúttal sem tettek kivételt, aminek ékes példája az a litográfia, amelyen a segesvári ütközetben lovon (!) rohamot vezető Petőfit alulról dőfi le egy muszka dzsidás.⁶³

---

⁵¹ Közli: Cs. Kottra 1999. 120–121. o.

⁵² Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 185. o.

⁵³ Közli: Kossuth Lajos 1802–1894. Kossuth Lajos és kortársai. Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 2002. 132. o. Leírja: Haász – Kunics – Megyeri 1999. 228. o.

⁵⁴ Közli: A Batthyány-kormány emlékalbuma. Írták: Basics Beatrix, Csorba László, Erdődy Gábor, Hermann Róbert, Pallós Lajos. Budapest, 1999. 49. o. Leírja: Haász – Kunics – Megyeri 1999. 229. o.

⁵⁵ Közli: A forradalom polgári arca Vas megyében – The Bourgeois Aspect of Revolution in Vas County. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely, 1999. 127. o. Leírja: Haász – Kunics – Megyeri 1999. 227. o.

⁵⁶ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi, 1898. 138. o., téves felirattal: Gulyás – Szathmáry 2009. 70. o.

⁵⁷ A több változatban fennmaradt olajnyomat egyik változatát közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 198. o. Egy másik példányát közli és leírja: Haász – Kunics – Megyeri 1999. 229–230. o.

⁵⁸ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 211. o., színesben: Gulyás – Szathmáry 2009. 72. o.

⁵⁹ Közli és leírja: Haász – Kunics – Megyeri 1999. 225–226. o. Két más változatát is közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 360–361. o.

⁶⁰ Ezekre az ábrázolásokra lásd még: Basics Beatrix: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hősei és eseményei emléklapokon. In: Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk. és az előszót írta: Kriza Ildikó. Budapest, 1999. 234–239. o.; Pozsony Ferenc: A történeti emlékezet képei Zabolán. In: uo. 241–246. o.

⁶¹ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi, 1898. 381. o. A kép alapjául szolgáló, az aradi Ereklyemúzeum gyűjteményébe tartozó festmény reprodukcióját lásd: Kovách Géza: Az emlékező város – 150 – Október 6. Arad, 1849–1999. Arad, 1999. I. képmelléklet.

⁶² Eredetije tulajdonomban, reprodukciójával eddig nem találkoztam.

⁶³ Reprodukcióját közli: Rubicon, 1998/3. 30. o. – Megjegyzendő, hogy az „ellenség nélküli” negyvennyolcas csatakép hagyománya 1945 után – ellenkező előjellel – folytatódott. Ék Sándor például úgy festette meg Bemét és Petőfit a segesvári ütközetben, hogy a képen nincsenek rajta az oroszok. Hajdu – Kajetán 1980. 112. kép. A kép eredeti címe „Bem és Petőfi a segesvári csatában” volt; utóbb azonban többen is rájöttek, hogy a kép Petőfit lovon ábrázolja, holott Petőfinék Segesvárnál nem volt lova. A hivatkozott kiadványban a cím már „Bem és Petőfi a nagyszabeni csatában”; ezzel meg az a gond, hogy Petőfi sem lovon, sem ló nélkül nem vett részt egyik nagyszabeni ütközetben sem. Az elsőnél, január 21-én még nem volt az erdélyi táborban; a másodiknál, március 11-én Kolozsvárott volt; a harmadiknál, augusztus 5–6-án pedig már halott volt. A kép jelenleg „Petőfi és Bem” címmel az Országgyűlés Külügyi Bizottságának üléstermében található. Ennek alapján egy újabb, jópofáskodó írás szerzője azon tanakodik, hogy a kép a piski, a kökősi vagy a segesvári ütközetet ábrázolja-e, majd végül Kökös mellett dönt, mondván, hogy „a csatajelenetben látható ágyúk sora... csakis Kökösre utalhat, lehet, ott látjuk kettejüket így együtt utoljára.” Amivel csupán egyetlen gond van: az 1849. július 2-i kökősi ütközetben sem Bem, sem Petőfi nem volt jelen. Petőfi a fővárosban volt, Bem pedig Besztercén tartózkodott. Csapody Miklós: Mit üzen ma Kossuth Lajos? Korunk, 12. (2001.) 11. sz. 94–96. o.

„A nagyszebeni körkép” ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy a mind a (galíciai) lengyel, mind a magyar közvéleményben élő oroszellenes érzelmeket táplálja. Noha tudjuk, hogy a nagyszebeni ütközetben cs. kir. csapatok is részt vettek,⁶⁴ a képen felismerhető módon csak orosz katonákat láthatunk. Érdeemes megjegyezni, hogy az effajta ábrázolásmódnak megvolt a maga hagyománya a lengyel művészetben is. Elég ha arra gondolunk, hogy Jan Matejko történeti tárgyú képeinek jelentős része az orosz-, kisebbik része a poroszellenes politikai és katonai hagyomány szellemében készült; osztrákellenes alkotást viszont nem találunk köztük. Matejko *Báthori Pszkov előtt* című festménye⁶⁵ pedig párhuzamba állítható Vágónak a *Magyarok Kijev előtt* című 1882. évi képével.⁶⁶ (Vágónak egyébként Matejko volt a művészi ideálja.⁶⁷)

A negyvennyolcas körkép témáját tehát – részint a megrendelő egyenes igényei, részint a festők politikai beállítottsága, illetve a korszakban érvényes, 1848–1849-re vonatkozó ábrázolási „szabályok” miatt – úgy kellett kiválasztani, hogy az

1. 1848–1849 egyik sikeres összecsapását örökítse meg;
2. szimbolizálja a magyar–lengyel barátságot;
3. ne legyen osztrákellenes célzata;
4. legyen viszont oroszellenes éle.

A négy „követelmény” együttes érvényesítése nehéz feladat volt; főleg az 1. és 3. szám alattiakat volt nehéz összeegyeztetni. Gyakorlatilag nem jöhetett szóba olyan összecsapás, amelyben a magyarok és az osztrákok kerültek szembe egymással, azaz a főhadszíntér valamennyi magyar sikere, köztük a tavaszi hadjárat győzelmei, eleve kiestek. Az 1. és 2. követelményt a szóba jöhető ütközetek és csaták egy részénél (például a március 5-i szolnoki győzelemnél) még össze lehetett volna hozni, de a 3. követelmény eleve kiejtette őket.

Maradtak a mellékhadszínterek, azon belül pedig Erdély, ahol Bem, mint lengyel tábornok, valóban sikeres hadvezér volt; magyarok harcoltak a keze alatt; hadseregében volt egy lengyel légió; csapatai pedig szembekerültek az oroszokkal is. (A Délvidéken aratott magyar sikerekben a lengyeleknek – Bem bánági hadjáratát kivéve – nem volt komoly szerepük; a felső-magyarországi hadszíntéren pedig 1849 júniusa után a magyar és lengyel csapatok nem vívtak sikeres ütközetet az orosz intervenciók hadakkal.)

Már csak meg kellett találni azt a jelentős sikert, amelynek ábrázolásánál a négy követelmény összeegyeztethető volt. E tekintetben gyakorlatilag a március 11-i nagyszebeni győzelem volt az egyetlen, amely szóba jöhetett. Bem korábbi győzelmei mindegyikét a cs. kir. csapatok ellen vívta ki; a nyári hadjáratban ugyan többször is rákényszerítette akaratát Lüders gyalogsági tábornokra, az erdélyi orosz intervenciók erők parancsnokára, de jelentős és tartós hatású győzelmet egyetlen egyszer sem aratott az oroszok fölött. A március 11-i nagyszebeni győzelem viszont az erdélyi hadjárat fordulópontja volt, s néhány napon belül elvezetett az osztrák–orosz csapatok teljes kudarcához.

---

⁶⁴ Gyalóky 1931. 72–73. o.

⁶⁵ Janusz M. Michałowski: Matejko. A művészet világa. Budapest–Varsó–Berlin, 1979. 12. kép. (A kiadványban nincsenek oldalszámok.)

⁶⁶ Közlését lásd: Vágó Pálné 2006. 16. o.

⁶⁷ „Tíz Matejkót óhajtok hazámnak és én is egy akarok lenni a tíz közül.” Idézi: Benedek 1998. 56. o.

Csakhogy volt néhány bökkenő. Az egyik az, hogy Bemen kívül – jelen ismereteink szerint – viszonylag csekély számú lengyel vett részt Nagyszében visszavételében, hiszen az erdélyi lengyel légió igazi szervezése csak 1849 áprilisában kezdődött meg. A nagyszébeni ütközetről szóló, 1897-ig megjelent magyar és osztrák feldolgozások egyike sem szól arról, hogy az erdélyi lengyel légió ott lett volna Nagyszében bevételénél; igaz, arról sem, hogy nem volt ott.

A másik bökkenő pedig az volt, hogy a lengyel Bem mellé kellett egy magyar pár is, aki magyar oldalról is mintegy megszemélyesíti a két nemzet barátságát. Ez pedig az erdélyi hadjáratban nemigen lehetett más, mint Petőfi Sándor. Petőfi az erdélyi hadjárat több összecsapásában is részt vett (Szelindek, Vízakna, Szászsebes, Szászváros, Medgyes), de ezek – leszámítva a szelindekit – mindegyike vesztes ütközet volt, s Bem mindegyiket a cs. kir. csapatok ellen vívta.⁶⁸

A nagyszébeni ütközet addigi ábrázolásai viszonylag szabad kezet adtak a festőknek a téma kidolgozásában. Noha az ütközetről eddigi ismereteink szerint több ábrázolás is készült, ezek mindegyikét a szokásos csatakép-toposzok jellemzik, s általában ugyanazokat az elemeket variálják. Többnyire a csapatait rohamra küldő Bem látható rajtuk, sematikus vagy elmosódott városképpel, s mindenfajta egyénítés nélküli csataábrázolással.⁶⁹

---

⁶⁸ Megjegyzendő, hogy pl. maga Kossuth úgy tudta, hogy Petőfi már az első, január 21-i nagyszébeni ütközetben is ott volt; lásd erre 1882. szeptember 2-án Helfy Ignáchoz írott levelét. A vonatkozó részt idézi: *Pándi Pál*: Petőfi és Kossuth. In: *Uő*: Első aranykorunk. Budapest, 1976. 616–617. o.

⁶⁹ Ezek a következők:

1. Ismeretlen mester litográfiája, 1849. Közli: *Gracza* III. k. 421. o.; *Hajdu – Kajetán* 1980. 119. kép.; *Rózsa György – Spira György*: Negyvennyolc a kortársak szemével. Budapest, 1973. 301. o.; *Chrzanowska* 1983. 157. o.; *Kincses Katalin Mária*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. Politikai és hadi eseményekről készült metszetek és litográfiák. A Hadtörténelmi Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgykatalógusa. Die Revolution und der Freiheitskampf 1848/49 auf zeitgenössischen Darstellungen. Schnitte und Lithographien über politische und Kriegereignisse. Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegshistorischen Museums. Budapest, 2010. 133. o.

2. Ennek a.) variánsát közli: *Cs. Kottra* 1999. 119. o. (olajjal festett órákép) és *Hermann* 2004. 193.; b.) variánsát közli: *Závodszky Géza – Hermann Róbert*: Nemzet születik. Magyarország története 1815–1849. (Új Képes Történelem.) Budapest, 1997. 86. o.

3. Josef Lanzedelly litográfiája, 1849–1850. Közli: *Gracza* III. k. 309. o.; *Bródy – Jókai – Rákósi* 1898. 165. o. (Tévesen a január 21-i nagyszébeni ütközet ábrázolásaként.); Kossuth zászlaja alatt. Írások a szabadságharcról. Szerk.: *Lukácsy Sándor*. Budapest, 1951. (Képmelléklet.); *Chrzanowska* 1983. 157. o.

4. Sharles litográfiája, 1849–1850 körül, közli: *Chrzanowska* 1983. 156. o.

5. Blumberg Lajos litográfiája, valószínűleg 1867 után. Közli: *Gracza* II. k. 415. o.; *Chrzanowska* 1983. 158. o.; *Carl Göllner*: Die siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848–1849. Bukarest, 1967. 229. o. (A függőhíd ábrázolása alapján ő állapította meg, hogy a kép 1860 utáni.)

6. Gustav Kühn színezett fametszete, 1849. Közli: *Angelika Iwitzki*: Europäische Freiheitskämpfe. Das merkwürdige Jahr 1848. Eine neue Bilderzeitung von Gustav Kühn in Neuruppin. Berlin, 1994. 139. o.

Megjegyzendő, hogy *Bródy – Jókai – Rákósi* 1898. 209–210. o. is közöl két csataképet, ám ezek közül az első az Armeé-Bulletin sorozatnak az 1849. február 7-i szászsebesi ütközetet ábrázoló képe, a másik pedig a július 23-i sepsiszentgyörgyi ütközet ábrázolása.

A források

Ha az 1898-as „katalógus” bevezetőjének hihetünk, Styka és társai „Az ütközet egyes részleteinek megfestésénél felhasználtak (...) a bevételről minden forrásmunkát...” Erre Vágó emlékezésében is ráerősít: „Összeszedtük a nagy idők még élő tanúit, és bejártuk velük a csatatér minden zegét-zugát, minden csapat helyét.” Sőt, ha hihetünk neki, még az osztrák Hadilevéltár (Kriegsarchiv) vonatkozó anyagát is látták.⁷⁰

No, de mik voltak ezek a források? Ami a hadijelentéseket illeti, Bem hármat is írt aznap, egyet Kossuthnak, egyet Gál Sándor ezredesnek, egyet pedig Csány Lászlónak, Erdély teljhatalmú országos biztosának.⁷¹ Bem hadijelentéseiről Gyalókey Jenő, az erdélyi hadjárat történetét talán legjobban ismerő hadtörténész meglehetősen sommás véleményt fogalmazott meg: „Bem akkori környezetében nem akadt senki, aki értelmes, szabatos és kimerítő hadijelentést tudott volna fogalmazni. Azok, akik ezeket írták, nem húztak határvonalat a nyilvánosságna szánt, alapjukban véve semmitmondó 'Hőferjelentések' [utalás az első világháborúban kiadott hivatalos, kevésbé informatív cs. és kir. hadijelentésekre] és a kormánynak szánt hivatalos tudósítások közé. Összekeverték őket anélkül, hogy a katonai szempontból valóban fontos mozzanatok felismerték és kellően méltányolták volna. Sok ilyen jelentés csak az általános frázisok körében mozog, s alig van benne a hadtörténet kutatóját valóban érdeklő részlet. – Bem nem tulajdonított valami nagy fontosságot ezeknek a tudósításoknak, amelyek az ő aláírásával jelentek ugyan meg, de bizonyosan nem az ő fogalmazása alapján.”⁷² Nos, Gyalókey véleményét csak osztani tudjuk, ugyanis e hadijelentésekből gyakorlatilag semmi nem derül ki az ütközet részleteiről.

Az osztrák hadijelentések már valamivel informatívabbak, bár a magyar mozdulatokról ezek is inkább csak általánosságokat tartalmaznak.⁷³ Valamivel részletesebb Josef Rästle századosnak, a 46. sorgyalogezred (korábban 16. határőr gyalogezred) tisztjének néhány évvel későbbi visszaemlékezése.⁷⁴ Az orosz hadijelentések sem voltak egészen hozzáférhetetlenek, hiszen azok egy része már 1851-ben megjelent egy angol hivatalos kiadványban.⁷⁵

A korabeli sajtóban viszonylag kevés tudósítás jelent meg Nagyszeben bevételéről, azt leszámítva, hogy a lapok közölték Bem hadijelentésének kivonatát. Az erdélyi hadsereg félhivatalos lapja, a *Honvéd* közölte egy szemtanú beszámolóját, amely a résztvevő alakulatok közül a 11. honvédzászlóalj, valamint a 6. és 8. huszárezred századait említi.⁷⁶

A Debrecenben megjelenő *Alföldi Hirlap* hasábjain egy K. betűvel jelölt névtelen tudósító adott részletes leírást Nagyszeben visszavételéről. Az illető saját, meg nem neve-

⁷⁰ Vágó József 2003. 108. o.

⁷¹ Bem–Kossuth, Nagyszeben, 1849. március 11. este 11 óra. MOL OHB 1849:3421.; Bem–Csány László, uo., ua. este ¾ 12. uo 1849:3443.; Uő–Gál Sándor, uo., ua. KA, Nachläße. b/639. Nachlaß von der Heydte. 1. Handakten. (Másolat.)

⁷² Gyalókey 1931. 3–4. o.

⁷³ Pfersmann altábornagy két jelentését közli: *Gyalókey* 1930/a. 204–206. o.

⁷⁴ Teschen, 1852. április 6.: Skizze des siebenbürgischen Revolutionsfeldzuges vom Jahre 1848 und 1849. KA AFA Karton 1924. AK. i. Sb. 1849-13-78.

⁷⁵ Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847-49; presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 15 August 1850. London, 1851. 174–176. o.

⁷⁶ *Egy szemtanú*: Csatamezei reminiscentiák III. rész. *Honvéd*, 1849. március 24. №. 74. 289–291. o.

zett alakulatán kívül a 11. honvédszászlóalj, a torontáli önkénteseket (később 72. honvédszászlóalj), valamint a 37. gyalogezred 3. zászlóalját (később 74. honvédszászlóalj), a 10. huszárezredi századokat s általában a székelyeket említette meg. A tudósító egyébként Kiss József, az 55. honvédszászlóalj hadnagya volt.⁷⁷ Egy számmal később a március 22-én Nagyszebenbe érkező Dobozy István tudósított röviden a nagyszebeni ütközetről, gyakorlatilag minden konkrétum nélkül.⁷⁸

A nyomtatott elbeszélő források közül a festők bizonyára használták Czetz Jánosnak, Bem vezérkari (táborkari) főnökének két változatban is napvilágot látott visszaemlékezését. Czetz először 1850-ben Hamburgban, a Hoffmann und Campe kiadónál tett közzé egy kötetet Bem erdélyi hadjáratáról, majd ennek a tavaszi hadjárat végéig terjedő részét jelentette meg a Klapka Györggyel közösen írott, de Klapka neve alatt megjelent kétkötetes összefoglalóban némileg rövidített és átdolgozott formában 1851-ben.⁷⁹ (Az 1850. évi munka 1862-ben lengyel fordításban, 1868-ban magyar fordításban is megjelent, de a nyomda ördöge – vagy a fordító gondatlansága – jóvoltából a Nagyszeben bevételét tárgyaló 11. fejezet egyszerűen kimaradt a magyar változathoz.⁸⁰)

Czetz első munkájával egy időben jelent meg Lipcsében a később tragikus véget ért Pataky (Piringer) Mihály rövid összefoglalója. Pataky – ellentétben Czettzel – nem vett részt az ütközetben, mert alakulatával, az 50. honvédszászlóaljjal csak március 12-én vagy 13-án vonult be Bem főoszlopához.⁸¹ Munkájában meglehetősen rövideggel és általánosságban ír csak Nagyszeben bevételéről.⁸²

A magyar kormányzat által az erdélyi hadsereg tábori történetírójául kinevezett Kővári László 1861-ben jelentette meg Erdély 1848–49-es történetét tárgyaló összefoglalóját. Kővári láthatólag igyekezett becsületesen teljesíteni feladatát, s Czetz munkája mellett saját anyaggyűjtésére, vélelmezhetően szemtanúi beszámolókra is támaszkodott a nagyszebeni ütközet leírásánál. Így a résztvevő alakulatok között a 6., 8. és 10. huszárez-

⁷⁷ K.: Vöröstorony, mart. 18. *Alföldi Hirlap*, 1849. március 29. №. 28. 100. o. A tudósítás ugyanis csaknem szó szerint azonos Kiss azznap szüleihez írott levelével, közli: *Kemény* 1991. 156–158. o.

⁷⁸ *Dobozy István*: Szeben, mart. 23. *Alföldi Hirlap*, 1849. április 1. №. 29. 102–103. o.

⁷⁹ *Czetz* 1850.; *Czetz* 1851. II. k. – Mailáth János gróf 1853-ban megjelent összefoglalójában a nagyszebeni ütközet leírása után sajnálkozva jegyezte meg, hogy a történetíró számára nem áll rendelkezésre olyan munka, amely császári szempontból világítaná meg az erdélyi hadjárat eseményeit, s így egyedül Czetz elfogult munkájára van utasítva. *Johann Mailáth*: Neuere Geschichte der Magyaren von Maria Theresia bis zum Ende der Revolution. Zweiter Band. Die Revolution 1848 und 1849. Geschichte der Magyaren. Fünfter Band. Regensburg, 1853. 201–202. o. Vö.: uo. 319–320. o. Mailáthnak igaza volt, hiszen a Windisch-Grätz téli hadjáratát bemutató, 1851-ben megjelent összefoglaló egyáltalán nem, a francia nyelvű félhivatalos osztrák munka – amit egyébként maga Czetz is használt – fél oldalban foglalta össze Nagyszeben bevételét. *Esquisse de la Guerre de Hongrie en 1848 & 1849*. Traduite de L'Almanach Militaire Autrichien. Vienne, 1850. 55–56. o. A Mailáthéval egy időben megjelent összefoglaló kompilációban három mondat foglalkozik az ütközettel, az is láthatólag Czetz alapján. *Emanuel Krtschek*: Der Italienische und Ungarische Krieg 1848–1849. Im Auszuge aus den besten Werken. Olmütz, 1853. 205–206. o. Szintén Czetz alapján ír *Philipp Korn*: Neueste Chronik der Magyaren. Geschichtliche Darstellung der Zustände, des Lebens und Wirkens der Ungarn in und außerhalb ihrer Heimath, von der Zeit der russischen Invasion in Ungarn und Siebenbürgen bis auf die gegenwärtigen Tage. Zweiter Band: Die Russen in Ungarn und die Ungarn in Deutschland. Hamburg und New-York, 1852. 6–9. o., ill. *Alois Carl Wiesner*: Der Feldzug der Ungarn gegen die Oesterreicher und Russen im Jahre 1848/49. Chur, 1854. 186–191. o.

⁸⁰ *Czetz János*: Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben. (Ford.: *Komáromi Iván*.) Pest, 1868.

⁸¹ *Czetz* 1850. 248. o.; *Czetz* 1851. II. k. 306. o.

⁸² *K. M. Pataky*: Bem in Siebenbürgen. Zur Geschichte des ungarischen Krieges 1848 und 1849. Leipzig, 1850. 53–54. o.

redi századokon, a 11. honvédszászlóalj, a 37. gyalogezred 3. zászlóalján és a székeleyeken kívül megemlíti a 72. (nála tévesen 62.) honvédszászlóaljat és a bécsi légiót is.⁸³

Kőváriával egy időben jelent meg Asbóth Lajos honvédezredes munkája, amely részint saját emlékiratait, részint az aradi várban raboskodó honvédtisztek által írott utólagos hadműveleti összefoglalók kivonatos és átdolgozott magyar fordításait tartalmazta. A nagyszebeni ütközet rövidke és téves dátumú leírásában csupán a 11. honvédszászlóaljat, a 37. gyalogezred 3. zászlóalját, valamint az 1. székely zászlóaljat említi.⁸⁴

Az osztrák szerzők közül az ezredtörténetek írói foglalkoztak hosszabb-rövidebb terjedelemben a nagyszebeni ütközettel.⁸⁵ Az első komoly osztrák összefoglaló August von Heydte őrnagy tollából 1863-ban látott napvilágot. Heydte igen lelkiismeretes feltáró munkát végzett: a bécsi Hadilevéltárban máig megvannak azok a „kérdőívek”, amelyeket az 1850-es években az erdélyi hadieseményekben részt vevő cs. kir. katonatiszteknek kiküldött, illetve azok a visszaemlékezések, amelyeket az illetőktől begyűjtött.⁸⁶ Heydte azonban a cs. kir. csapatok dicsősége foglalkoztatta csak, így a nagyszebeni ütközet leírásánál Bemén és Bethlen Gergelyén kívül egyetlen magyar résztvevő nevét sem írta le, s egyetlen magyar alakulatról sem emlékezik meg. Futólag említi csupán, hogy Josef Benigni von Mildenburgot, a *Siebenbürger Bote* szerkesztőjét a városba benyomuló Kossuth-huszárok (azaz a 15. huszárezred katonái) saját lakásában lelőtték.⁸⁷

A lengyel szerzők közül József W. Rucki, a szatmári önkéntes zászlóalj katonája írt Nagyszeben bevételéről, azonban a szöveg Czetz egyszerű kivonatolása, ugyanis Rucki – mint ez emlékiratából kiderül – nem vett részt az ütközetben.⁸⁸

Czetz mellett a legrészletesebb leírást Szigethy Miklós, az ütközetben a 11. honvédszászlóalj századosa, később őrnagya és parancsnoka hagyta ránk. Az ő emlékirata már a kiegyezés után, 1868-ban látott napvilágot. Szigethy szerint március 9-én Bem Bethlen Gergely vezetésével egy dandárt különített ki, amely a 11. honvédszászlóalj kívül egy magyarországi és egy székely zászlóaljból, a 6. huszárezred századaiból, valamint 4 hatfontos ágyúból állott. Ez a dandár Muzsnán, Kiskapuson és Szelindeken át március 11-én este érkezett meg Nagyszeben alá, s ennek a dandárnak a bevetése döntötte el az ütközet a magyarok javára. Szigethy a saját alakulatán kívül a 37. gyalogezred 3. zászlóalját, egy székely zászlóaljat, a debreceni vadászokat említi még a táma-

⁸³ *Kővári László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861. 200–201. o.

⁸⁴ Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. Pest, 1862. II. k. 44–45. o.

⁸⁵ *Andreas Graf Thürheim*: Geschichte des k. k. achten Uhlanen-Regimentes Erzherzog Ferdinand Maximilian. Wien, 1860. (1848–1849-ben 3. könnyűlovasezred) 192–193. o.; *Johann Edler von Nahlik*: Geschichte des kais. kön. 55. Linien-Infanterie-Regimentes Baron Bianchi. Brünn: 1863. 201–203. o. (1848–1849-ben 63. gyalogezred); *Julius Beran*: Die Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Freiherr von Merkl Nr. 55. Beszterce, 1909. (uez.) 233–234. o.; *Maximilian Maendl*: Geschichte des K. und K. Infanterie-Regiments Nr. 51. Klausenburg, 1899. Bd. II. 377–378. o.; *Karl von Blažeković*: Chronik des k. k. 31. Linien-Infanterie-Regimentes, gegenwärtig Großherzog Friedrich Wilhelm von Mecklenburg-Strelitz. Wien, 1867. 553. o.; *Wilhelm Bichmann*: Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 62. dermalen Ludwig Prinz von Bayern von seiner Errichtung 1798 bis 1880. 1. Auflage, Beszterce 1880.; 2. Auflage Beszterce, 1909. 238–239. o.

⁸⁶ KA AFA Karton 1923-1924. AK. i. Sb. 1849-13.

⁸⁷ *Heydte* 1863. 297–299. o.

⁸⁸ *József W. Rucki*: Bem v Siedmiogrodzie i w Banace. Lwow, 1866. 134–135. o. (Köszönöm Kovács Istvánnak, hogy a vonatkozó rész tartalmát megismertette velem.) Életrajzát lásd: *Kovács István* 2007. 434–435. o.

dók között.⁸⁹ Ebben az alakulatban szolgált Wass János főhadnagy, aki szintén megírta a 11. honvédszászlóalj krónikáját, de a nagyszebeni ütközetnél csak a saját egységének szerepére koncentrált.⁹⁰

Jakab Elek, aki a 15. (Mátyás) huszárezredben szolgált, 1880-ban jelentette meg emlékiratát. Jakab nem volt szemtanúja a nagyszebeni ütközetnek, mert osztályával együtt a Perczi Mihály alezredes parancsnoksága alatt Medgyesre kikülönített hátvédhez osztották be.⁹¹ Ennek ellenére ő is röviden foglalkozik az ütközetrel. Leírásán észrevehető Szigethy memoárjának hatása, de ő a részt vevő alakulatok közül a 11. honvédszászlóaljon, a 37. gyalogezred 3. zászlóalján, a debreceni vadászokon, egy székely zászlóaljon kívül megemlíti még az 55. honvédszászlóaljat, valamint a kolozsvári háromfontos úteget is.⁹² Egy másik Mátyás-husár visszaemlékezéséből azonban tudjuk, hogy az ezred egy része ott volt Nagyszeben bevételénél.⁹³

Szintén ebben az évben jelentek meg Mezei Józsefnek, az egyik magyar úteg tüzerének visszaemlékezései a *Vasárnapi Ujság* hasábjain. Mezei gyakorlatilag Czetz leírását követte, az ütközettről inkább csak általánosságokat írt.⁹⁴

Az 1860–1897 közötti összefoglalók szerzői közül Horváth Mihály egyértelműen Czetz elbeszélését követte a nagyszebeni ütközet elmondásánál. Wilhelm Rüstow, Szeremlei Samu, Gelich Rikárd és Breit József Czetz munkáján kívül támaszkodtak Heydtéere, illetve (Rüstow-t leszámítva) Kővári Lászlóéra is.⁹⁵ A körképről kiadott katalógus szerzője a csataleírásnál egyértelműen Czetz munkáját használta; leszámítva a 27. (másutt 24.), illetve a 73. honvédszászlóalj említését.⁹⁶

---

⁸⁹ Szigethy 1868. 78–82. o. A zászlóalj egyik katonájának március 13-án Nagyszebenből írott levele szerint a 11. honvédszászlóalj, a debreceni vadászok, egy székely zászlóalj és hat löveg alkotta a dandárt, s Pretaj [Paratéj] községnél tértek le az útról. Lászlófalvi Velics Lajos levele szüleikhez, Nagyszeben, 1849. március 13. Másolata birtokomban.

⁹⁰ Wass 1876. 541–542. o. Az emlékezés néhány évvel korábban kötetben is megjelent: Szerény vázlata a Kolozsvárt 1848-dik évben alakult 11-dik honvédszászlóalj történetének Wass János zászlóaljbeli főhadnagytól. Brassó, 1872.

⁹¹ Ehhez a osztályhoz volt beosztva két másik visszaemlékező is. *Dercsényi* 1896. 117–121. o.; *Imreh* 2003. 158–160. o.

⁹² *Jakab* 1880. 485–488. o.

⁹³ *Lenkefi* 1993. 145–172., 167–168. o. Lásd még: Bíró Sámuel huszár tizedes feljegyzéseiből. A szöveget válogatta és magyarázza: *Létay Lajos. Utunk*, XXIV. (1969.) 30. sz. július 25. 6–8. o. Valószínűleg ehhez a csapathoz tartozhatott Szentkatolnai Bíró Lajos is. *Nyárády Gábor*: Elfelejtett írás Bem tábornok erdélyi hadműveleteiről. Szentkatolnai Bíró Lajos emlékezései. *HK*, 106. (1993.) 2. sz. 123. o.

⁹⁴ *Mezei* 1880. 287. o.

⁹⁵ *Wilhelm Rüstow*: Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. Zürich, 1861. Bd. II. 5–6. o.; *Wilhelm Rüstow*: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. II. k. (Ford.: *Áldor Imre*.) Pest, 1866. 7–9. o.; *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. I. kiadás. II. k. Genf, 1865. 367–369. o.; *Szeremlei Samu*: Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről. I–II. k. Pest, 1868. 78–79. o.; *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. III. k. Budapest, é. n. 86–89. o.; *Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. II. k. Budapest, 1930.² 157–159. o. (Első kiadása: 1897.)

⁹⁶ Bem–Petőfi körkép, 1898. 6–8. és 14. o. A reprodukció alatti magyarázó szövegen a 24. zászlóalj szerepel.

Az ütközetben részt vett magyar csapatok

Czetz a Bem alatt február végén Medgyesen állomásozó csapatok közül a következőket sorolja fel:

<i>Gyalogság</i>	
<i>Alakulat</i>	<i>Létszám</i>
37. (Máriássy) gyalogezred 3. zászlóalja (később 74. honvédszászlóalj)	800
4. honvédszászlóalj	400
11. honvédszászlóalj	900
1. székely zászlóalj (a medgyesi ütközet előtt hazament)	1000
55. honvédszászlóalj	800
72. (Czetznél előbb 7., később 62.) torontáli honvédszászlóalj	800
Szatmári önkéntes zászlóalj, később 88. honvédszászlóalj	260
31. honvédszászlóalj négy százada	400
Aradi mozgók	200
Négy székely zászlóalj	2000
A medgyesi ütközet leírásánál megemlíti még ezen kívül a 24. honvédszászlóaljat is.	?
<i>Összesen</i>	<i>7560+⁹⁷</i>

<i>Lovasság</i>	
<i>Alakulat</i>	<i>Létszám</i>
A 6. (Württemberg) huszárezred két százada	300
A 8. (Koburg) huszárezred két százada (a medgyesi ütközet után Segesvárott csatlakoztak)	300
A 10. (Vilmos) huszárezred egy százada	120
A 15. (Mátyás) huszárezred négy százada	400
Bihari önkéntes lovasság két százada (a medgyesi ütközet előtt elmentek Marosvásárhelyre)	300
A 11. (Székely) huszárezred két százada (Segesvárott állomásoztak)	300
<i>Összesen</i>	<i>1720</i>
<i>Gyalogság és lovasság összesen</i>	<i>9280+?</i>
<i>Tüzérség</i>	<i>36–42⁹⁸</i>

Czetz a nagyszebeni ütközet leírásánál ezek közül konkrétan a 37. gyalogezred 3. zászlóalját, a 11. honvédszászlóaljat, általában székely gyalogságot, a 6. huszárezred két századát, valamint a 8. és 10. huszárezredi századokat említi. A szereplők közül Kiss Sándorról és Bethlen Gergelyről ír.⁹⁹

⁹⁷ Czetznél tévesen 9760.

⁹⁸ A lövegek számát jelöljük. – *Johann Czetz*, 1850. 222–224., 227–228. o.; *Johann Czetz*, 1851. II. k. 289–290. o.

⁹⁹ *Czetz* 1850. 241–243., 248. o.; *Czetz* 1851. II. k. 300–301., 306. o.

Gyalókay Jenő, a szabadságharc erdélyi eseményeinek talán legjobb ismerője hívta fel a figyelmet arra, hogy a nagyszebeni hadműveletben részt vevő alakulatokról Bem ekkortájt vezetett parancskönyve is hasznos, s Czetzéivel nem teljesen egyező adatokat tartalmaz.¹⁰⁰ 1849. március 2–12. között a következő alakulatokról van említés a parancskönyvben.¹⁰¹

4. honvédszászlóalj	március 4., 5.
11. honvédszászlóalj	március 5., 7., 8.
24. honvédszászlóalj	március 2., 5.
27. honvédszászlóalj	március 4., 5.
31. honvédszászlóalj	március 7.
32. honvédszászlóalj	március 7.
Torontáli (később 72.) honvédszászlóalj	március 4., 8.
37. gyalogezred 3. zászlóalja (később 74. honvédszászlóalj)	március 5., 8.
14. (1. székely határőr) ezred 2. zászlóalja (később 77. honvédszászlóalj)	március 5., 8.
14. (1. székely határőr) ezred 3. zászlóalja (később 78. honvédszászlóalj)	március 7., 8.
14. (1. székely határőr) ezred 4. zászlóalja (később 79. honvédszászlóalj)	március 8.
1. székely honvédszászlóalj (15. [2. székely] határőr gyalogezred 1. zászlóalja, a későbbi 83. honvédszászlóalj?) ¹⁰²	március 7.
10. (Vilmos) huszárezred	március 7.
11. (Székely) huszárezred	március 7.
15. (Mátyás) huszárezred	március 7., 8.
Ugocsai önkéntes csapat	március 7.
Erdélyi szabadcsapat	március 8.
Felsőbányai önkéntes csapat	március 8.

Az itt felsorolt alakulatok listája több ponton is eltér Czetz listájától. Egyéb forrásból tudjuk, hogy a 4. honvédszászlóalj 1–4. századát Bem március elején hátrahagyta Marosvásárhelyen, hogy az oda érkezett 800 udvarhelyszéki újoncot begyakorolják.¹⁰³ Az alakulatnak ez a része csak március 27-én, Marosvásárhelyről indult el Nagyszebenbe.¹⁰⁴ Az 5–6. századot, amelyek kb. 260–260 főből, összesen 520 főből álltak, Csepy Ferenc százados vezetésével Marosvásárhelyről Gálfalvára, majd 3-án Medgyesre indította.¹⁰⁵

¹⁰⁰ *Gyalókay* 1931. 59–60. o. Gyalókay feltünteti a lengyel gyalogos légiót, erről azonban az első említés március 21-én van az általa hivatkozott parancskönyvben. *Nagy* 1896. XLII. o. Említi a szatmári önkénteseket (később 88. honvédszászlóalj); ez is március 21-én szerepel először, uo. XLI. o.; a 6. (Württemberg) huszárezredet; ez szintén március 21-én szerepel, uo. XXXVIII. o.; és az aradi mozgó csapatot, ezt viszont nem találtam.

¹⁰¹ *Nagy* 1896. XXIX–XXXV. o. Nagyjából ugyanezeket sorolja fel Bemnek 1849. március 7-én Segesvárott kelt tiszti előléptetési előterjesztése is. MOL HM Ált. 1849:6007.

¹⁰² *Nagy* 1896. XXXII. o. Turóczy Józsefet említi az alakulatnál, aki a 15. (2. székely) határőr gyalogezred tisztje volt. Ennek az ezrednek az 1. zászlóalja lett később a 83. honvédszászlóalj. Vö.: *Bona* 2009. II. k. 482. o.

¹⁰³ *Huszár* III. k. 2^v.

¹⁰⁴ Csabai számvevősegéd jelentése, Déva, 1849. április 16. MOL HM Ált. 1849:10940.

¹⁰⁵ *Huszár* III. k. 2–3. f.

Az 5–6. század tehát ott volt Medgyesnél, majd Segesvárra vonult vissza, ahonnan március 9-én Bem főoszlopával együtt indult Nagyszeben felé. Bem az alakulat 6., Adler százados vezette századát március 11-én hátrahagyta Nagyselyken azzal, hogy ha Puchner serege odaérkezne, harcolva vonuljon vissza Szelindek felé, s egyesüljön az ott hátrahagyott csapattal. Az 5. századot ugyanazon a napon Szelindeken hagyta hátra Huszár Ferenc hadnagy vezetésével. Ezek aztán ott is maradtak március 27-ig.¹⁰⁶ A 11. honvédszászlóalj részvétele teljesen egyértelmű; gyakorlatilag az egyetlen alakulat, amelynek részvételéről valamennyi leírás szól. A 24. honvédszászlóalj részvételéről Kúthy (Kuthy) Emilnek, a zászlóalj hadnagyának visszaemlékezéséből tudunk.¹⁰⁷

A 27. honvédszászlóalj két századát még 1849. február 4-én a vízaknai ütközetben vágják el Bem seregétől, ez február végén Medgyesen csatlakozott vissza. Az alakulat többi századát Bem még a február 9-i piski ütközet után Nagyváradra indította. Az említett két század április elején Marosvásárhelyről Bem utasítására Zaránd megyén át indult Magyarországra, s április 10-én egyesült a másik négy századdal.¹⁰⁸

A 31. honvédszászlóalj március végén a besztercei dandár/hadosztály állományába tartozott,¹⁰⁹ s az alakulat fennmaradt kitüntetési előterjesztéseiből is úgy tűnik, hogy nem voltak ott a nagyszebeni hadműveletben.¹¹⁰ A 32. honvédszászlóaljról maga Czetz írja le, hogy csak a nagyszebeni ütközetet követően csatlakozott a sereghöz.¹¹¹ Az 55. honvédszászlóalj részvételét Jakab Elek emlékiratán kívül a zászlóalj egyik tisztjének, Kiss József hadnagynak a levele is megerősíti. Ebből tudjuk, hogy a torontáli önkéntes zászlóalj, a későbbi 72. honvédszászlóalj is ott volt a város bevételénél; amit egyébként – mint láttuk – Kővári László is említ.¹¹² A 37. gyalogezred 3. zászlóaljának, a későbbi 74. honvédszászlóaljnak a szereplése is több forrással alátámasztott.¹¹³

A forrásokban szám nélkül említett székely zászlóaljak közül Gál Sándor február 26-án Csikszeredában kelt létszámkimutatásában a 14. határőr gyalogezred 2., 3. és 4., illetve a 15. határőrezred 2. és 3. zászlóaljáról (a későbbi 77., 78., 79., 84. és 85. honvéd-

---

¹⁰⁶ Uo. 35–36., 63–64. f.

¹⁰⁷ *Kúthy Emil*: Az Életidőm és tapasztalatom jegyzék könyve 1848-tól egész mostanig. Írárm Maximilián szigetében Junius hó 19-én 1850. Dobák Géza tulajdona.

¹⁰⁸ *Hermann Róbert*: Az abrudbányai tragédia 1849. Hatvani Imre szabadcsapatvezér és a magyar–román megbékélés meghiúsulása. Budapest, 1999. 100. o.; Jasits őrnagy jelentése a hadügyminisztériumhoz, Mehádia, 1849. június 28. MOL HM Ált. 1849:31275.

¹⁰⁹ Puhl Ignác őrnagy jelentése a hadügyminisztériumhoz, Beszterce, 1849. márc. 25. MOL HM Ált. 1849:9552. Vö. még: *P. Szathmáry Károly*: 1848–49-diki emlékeim. In: *Tóth Kálmán* (szerk.): A honvédmennyasszony könyve. Pest, 1870. 175. o.; *P. Szathmáry Károly*: Emlékeim. Szilágysomlyó, 1884. 81. o.; *Irmédi-Molnár László*: Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezzredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A „Térképészeti Közlöny” 8. számú külömfüzete. Budapest, 1938. 104. o.

¹¹⁰ 1849. április 23. Beszterce. A kitüntetettek tényleírásai. MOL H 147. Vegyes iratok. 12. doboz, 19. tétel. A felsorolt ütközetek között a következők szerepelnek: Szeben (1849 január 21.), Dés, Szelindek, Vízakna, Szászsebes, Szászváros, Piski, Borgóprund.

¹¹¹ *Czetz* 1850. 241–243., 248. o.; *Czetz* 1851. II. k. 300–301., 306. o.

¹¹² Megemlíti még a 11. honvédszászlóaljat, a 37. gyalogezred 3. zászlóalját, valamint a 10. huszárezred századait. *Kemény* 1991. 156–158. o.

¹¹³ Czetz alapján ír róla: *Hegyesi Márton*: A Máriássy-zászlóalj 1848–49-ben. Nagyvárad, 1891. 11–13. o.; *Edmund Finke*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 37. Erzherzog Joseph. II. k. Wien, 1896. 970–971. o.

zászlóaljokról) azt közölte, hogy „ezek Bem tábornok úr rendelkezése alá tartoznak”.¹¹⁴ Március 8-án pedig már azt jelentette Csány Lászlónak, hogy hat általa szervezett zászlóalj szolgál már Bem alatt, négy a 14., kettő pedig a 15. határőrezredből.¹¹⁵ Ez azonban nem azt jelenti, hogy az illető zászlóaljak ténylegesen Bem közvetlen parancsnoksága alatt szolgáltak, csupán azt, hogy már a harctérre indították őket. Így Gál Besztercére indulandó alakulatként jelezte február 26-án a 14. határőr gyalogezred 1. zászlóalját, a későbbi 76. honvédzászlóalj is.

A 14. határőr gyalogezred 2. zászlóaljáról, a későbbi 77. honvédzászlóaljról tudjuk, hogy részt vett a nagyszebeni ütközetben. Debretzy Mózes és Geley András főhadnagy emberei az elsők között hatoltak be a sáncokba, s három löveget foglaltak el az oroszoktól.¹¹⁶

A 14. határőr gyalogezred 3. zászlóalját (a későbbi 78. honvédzászlóaljat) Bodola Lajos, a Bethlen-különítmény mellé beosztott üteg parancsnoka említi visszaemlékezésében.¹¹⁷ A zászlóalj történetének a tisztikar tagjainak személyes közlésein alapuló összefoglalója szerint az alakulat Segesvárott kapott 500 udvarhelyszéki újoncot, s Bem Erzsébetváros elhagyása után négy századát abból a célból különítette ki, hogy a Medgyesről Nagyszeben felé tartó cs. kir. helyőrség útját elvágja. (Egy század Segesvárott, egy pedig valószínűleg a főoszlopnál maradt.) Az alakulat azonban „a feneketlen márciusi sárban” nem tudta végrehajtani ezt a feladatot, s Medgyestől valószínűleg a főoszlop nyomán haladva, március 11-én este érkezett Nagycsűrre, majd az éjjeli rohamban a téglavetőknél, tehát nyugat felől az elsők között tört be a városba.¹¹⁸ (Ugyanakkor érdekes, hogy a zászlóalj fennmaradt kitüntetési előterjesztéseiben a február 4-i szentpéteri és a március 19-i feketehalmi ütközetek közötti időszakból egyetlen harci cselekményre sem találunk utalást.¹¹⁹)

A 14. határőr gyalogezred 4. zászlóalja, a későbbi 79. honvédzászlóalj négy százada Pap Vilmos őrnagy vezérletével a Medgyesén hátrahagyott helyőrséghez tartozott.¹²⁰ A 15. (2. székely) határőr gyalogezred 1. és 2. zászlóalja, a későbbi 83. és 84. honvédzászlóalj márciusában Borgóprundon állomásozott, tehát a besztercei hadosztály/dandár kötelékébe tartozott.¹²¹

¹¹⁴ MOL HM Ált. 1849:5905., uo. OHB 1849:2710.

¹¹⁵ Közli: *Németh* 2008. 154. o.

¹¹⁶ Lásd Tompos Gergely százados, zászlóaljparancsnok 1849. június 30-án Frányován kelt kitüntetési előterjesztését, amelyben nyolc tisztet és legénységi állományú személyt javasolt kitüntetni Nagyszeben bevételében játszott szerepükért. MOL HM Ált. 1849:26421. Ezek – miután az oroszok a saját lövegeiket kimentették – az oroszok által védett cs. kir. lövegek lehetnek.

¹¹⁷ Z. *Bodola* 1895. 138. o.

¹¹⁸ *Imets F. Jánkó*: Csíkszék (ma Csíkmegye) 1848/9-iki hadi történetéből. A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület negyedik évkönyve 1879-re. (Az Egyesület Központi Választmánya megbízásából szerkesztette *Buzogány Áron* egyl. titkár.) Budapest, 1880. 58–59. o., s ennek alapján *Endes Miklós*: Csík-, Gyergyó-, Kászsónszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest, 1937. 289–290. o.

¹¹⁹ Kabos Károly őrnagy kitüntetési előterjesztései, Orsova, 1849. június 14. MOL H 147. Vegyes iratok. 12. doboz, 14. tétel. – Kabos egyik korai életrajza – magának Kabosnak a közlései alapján – a nagyszebeni ütközetben való részvételéről is szól. *Egervári Ödön*: Magyar királyi honvéd törzstisztek albuma. Pest, 1870. 133–134. o.

¹²⁰ Lásd erre Pap Vilmos 1850. április 12-i kihallgatási jegyzőkönyvét. KA AFA Karton 1924. AK. i. Sb. 1849-13-111a. Hazai Ferenc százados 1849. június 5-én kelt kérvényében arról ír, hogy 1849. február második felétől az alakulat két százada a moldvai határszélen, négy százada Bem alatt szolgált. MOL HM Ált. 1849:22652. Az alakulat négy századát említi egy ismeretlen magyar honvédtiszt visszaemlékezése is. KA AFA Karton 1924. AK. i. Sb. 1849-13-67. 16. és 18. Vö.: *Bona* 2000. 554. o. (Pap Vilmos életrajza.)

¹²¹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirtattár. Az aradi Csány-levéltárról készült másolatok.

Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy Bem az ütközetről Kossuthnak írott jelentésében határozottan arról ír, hogy az ellenséget új székely újoncaival („mit meinen neuen Szekler-Rekruten”) verte vissza a városfalakig.¹²² Gálnak pedig arról írt, hogy „az ön székelyei különösen jól viselték magokat, és a máj nap eldöntésére igen sokat tettek”.¹²³ Mezei József tüzér visszaemlékezése szerint Bem két újonc székely honvédszászlóalját hosszú vonalban, háttal a városnak (!) úgy állított fel, hogy az ellenség ne láthassa, miszerint azok csak ásóval és kapával vannak felszerelve.¹²⁴ A 11. honvédszászlóalj egyik századosa említi még a 81. honvédszászlóalj (a 14. határőr gyalogezred 6. zászlóalj) is; ennek alakítását azonban csak 1849 áprilisában kezdték meg csíki újoncokból.¹²⁵

A szatmári önkéntesek, a későbbi 88. honvédszászlóalj medgyesi szereplését több forrás is megerősíti, azonban ezt követően az alakulatról hallgatnak a források.¹²⁶ Feltételezhető, hogy az alakulat a medgyesi ütközet után elszakadt a magyar seregtől, esetleg Bem ezt is beosztotta a hátrahagyott medgyesi utóvédbe.¹²⁷

A lovassági alakulatok közül a 6., 8., 10. és 15. huszárezredek egyes századainak részvételéről vannak adataink.¹²⁸ A Bihar megyei lovas nemzetőrök valóban nem voltak a főoszlopnál: az alakulat egyes részeit Bem 1849. február végén–március elején Désre, Rettegre, Szamosújvárra, Kolozsvárra, Tordára, Balázsfalvára, Marosújvárra, Medgyesre és Vámosgálfalvára különítette ki; a törzs Marosvásárhelyen volt.¹²⁹ A különféle önkéntes és vadászalakulatok közül a több forrásban is említett debreceni vadászok (azaz az 1. honvéd vadászvezred 5–6. századának) részvétele bizonyítható.¹³⁰ A Czetz által említett

---

VIII. csomag, 47. irat. Létszámkimutatás a borgóprundi őrségről, 1849. március 18.; *Demeter Lajos*: 1848–49-es feljegyzések. (Forrásközlés.) In: *Határvidék 1762–1918.* 2. k. Szerk.: *Demeter Lajos*. Sepsiszentgyörgy, 2006. 214–216. o. (Farkas Ignác honvéd főhadnagy, majd százados feljegyzései.)

¹²² Bem–Kossuth, Nagyszeben, 1849. március 11. éjjel ¼ 12 óra. MOL OHB. 1849:3421. Közli: *Nagy László – Rohonyi Gábor – Tóth Gyula* (szerk.): *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához.* II. k. (A vonatkozó részt összeállította *Barta István*.) Budapest, 1955. 168–169. o.

¹²³ Bem–Gál Sándor, uo., ua. *Kriegsarchiv, Nachläße.* b/639. Nachlaß von der Heydte. 1. Handakten. (Mátsolat.) Közli: *Németh* 2008. 58. o.

¹²⁴ *Mezei* 1880. 287. o.

¹²⁵ *Ferenczy Ferenc*: 1849. március 11. Piski, Nagyszeben. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1892. 33–34. o.; *Boér János*: A 81. honvédszászlóaljról és Czech tábornokról. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1895. 24. o. Az adat valószínűleg a 77. honvédszászlóaljra vonatkozik, ugyanis Endes József, a 81. honvédszászlóalj későbbi parancsnoka ekkor még a 14. határőr gyalogezred 2. zászlóaljában, a későbbi 77. honvédszászlóaljban szolgált. *Bona* 2000. 320. o.

¹²⁶ *Czetz* 1850. 232. o.; *Czetz* 1851. I. 293. o.; *Szigethy* 1868. 74. o. Az alakulat egyik századosa, Bartha János utóbb három összecsapást emelt ki önéletrajzi levelében: Nagyszeben, 1849. január 21., Medgyes, március 3., Segesvár, július 31. OSZK Kt. Fol Hung. 1368. *Dudás Ödön*: A magyar hadsereg tisztikara, 36–39. ff.

¹²⁷ Az alakulatról a következő említés 1849. április elejéről származik, amikor a szatmáriak két százada váltotta fel a Vöröstoronyi-szorosban addig őrködő három vadászszázadot. *Sarkady László*: A verestoronyi események. In: *Vahot Imre – Gánóczy Flóris* (szerk.): *Honvédek könyve.* Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-iki magyar hadjáratból. III. k. Pest, 1861. 54–55. o.

¹²⁸ A 6. huszárezredre lásd Károlyi Miksa alezredes kitüntetési leírását, Kolozsvár, 1849. június 7. MOL HM Ált. 1849: 26404. A 8. huszárezredi századokra lásd Egy szemtanú: *Csatamezei reminiscenciák* III. rész. *Honvéd*, 1849. március 24. №. 74. 291. o. A 10. huszárezredre az elbeszélő forrásokon kívül lásd még Nagy István főhadnagynak, az ezredesi 1. század parancsnokának 1849. július 3-án Franyován kelt kitüntetési előterjesztését, MOL HM Ált. 1849:26421.

¹²⁹ Lásd erre Gencsy Pál őrnagynak, az alakulat parancsnokának Bihar megye bizottmányához intézett jelentését. MOL OHB 1849:4085. Közli: *Hegyesi* 2000. 260–263. o.

¹³⁰ Lásd erre: *Hegyesi Márton*: Az 1. honvéd vadászvezred. *Hazánk*, VII. k. 1887. 141–142. o.; *Hegyesi* 2000. 135–136. o.

aradi s a parancskönyvben szereplő ugoicsai és erdélyi önkéntes és szabadcsapatok szereplése bizonytalan. A felsőbányai önkéntes csapatról tudjuk, hogy a szatmári önkéntesekkel együtt szolgált. A bécsi légió szerepléséről az alakulat egyik nyilatkozata számolt be.¹³¹ Ugyanakkor van olyan adatunk, amely szerint a légió egy része csak az ütközet után néhány nappal vonult be Nagyszebenbe.¹³²

A Nagyszeben bevételében részt vett alakulatok

<i>Bem főoszlopa</i>				
<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i> ¹³³	<i>Löveg</i>
37. sorgyalogezred 3. zászlóalja	6		800	
24. honvédszászlóalj	6		?	
55. honvédszászlóalj	6		800	
72. honvédszászlóalj (Torontáli önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj)	4		533	
14. határőrezred 2. zászlóalja (később 77. honvédszászlóalj)	5		712 ¹³⁴	
14. határőrezred 3. zászlóalja (később 78. honvédszászlóalj)	1		132 ¹³⁵	
Bécsi légió	1		?	
8. huszárezred		2	300	
10. huszárezred		1	120	
15. huszárezred		1	100	
Tüzérség			?	26–32 ¹³⁶

¹³¹ A bécsi legio. *A Honvéd*. 1849. március 28. №. 77. 303. o.

¹³² *Székely* 1893.

¹³³ A létszámokat külön nem jelzett esetekben a Czetz által a medgyesi ütközet előtti időszakra megadott becsült adatok alapján adtam meg. *Czetz* 1850. 222–224., 227–228. o.; *Czetz* 1851. II. k. 289–290. o.

¹³⁴ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása alapján. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

¹³⁵ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása szerint az alakulat létszáma 790 fő volt; ha egyenlő századlétszámokkal számolunk, akkor az egy század nagyjából ennyi emberből állott. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

¹³⁶ *Czetz* 1850. 223. o. szerint Bemnek a medgyesi ütközet előtt 36–42 lövege volt, de ebből az ütközetben csak 30 vett részt. *Czetz* 1851. II. k. 286. o. összesen 36 lövegről szól, amelyek közül 30 volt ott Medgyesnél. Puchner 1849. március 7-i hadijelentése szerint ezek közül hat löveget a március 2–3-i medgyesi ütközetben leszereltek. KA AFA Karton 1826. HA. u. W-G. 1849-3-52 1/2. Ezt a magyar források is megerősítik. Lásd: *Tóth* 1905. 40. o. Ezek szerint maradt 36 működőképes löveg. Miután a cs. kir. csapatok nem zsákmányoltak löveget Medgyesnél, feltételezhető, hogy a leszerelt lövegeket is kimentették, s elképzelhető, hogy Segesvárott újra mozgásképesé tették. Bem 4 löveget hagyott hátra Medgyesén, 2 löveget Segesváron, s 4 löveget osztott be Bethlen Gergely különítményéhez. Azaz, 36 működőképes löveggel számolva, maradt 26 lövege; ha a leszerelteteket is rendbe hozták, 32 lövege.

<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
[A tüzérségen belül a következő ütegekről vannak adataink:]				
Szatmár megyei honvéd üteg ¹³⁷			?	6
kolozsvári háromfontos üteg ¹³⁸			?	4
?-féle üteg ¹³⁹			?	
<i>Összesen</i>	29	4	3497+?	26–32

<i>Bethlen Gergely alezredes különítménye</i>				
<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
11. honvédszászlóalj	6		350 ¹⁴⁰	
1. honvéd vadászrezred 5–6. százada (debreceni vadászok)	2		?	
6. huszárezred ¹⁴¹		2	300	
1. székely hatfontos üteg ¹⁴²			?	4 ¹⁴³
<i>Összesen</i>	8	2	650+?	4

¹³⁷ *Mezei* 1880. 287–288. o.

¹³⁸ Az üteg 1849. február 6-án Karl Urban ezredes marosényi (marosborgói) rajtaütése alkalmával elvesztette két lövegét. *Timár Károly*: A kolozsvári 3 fontos ágyúüteg története 1848–49-ben. *1848–49. Történelmi Lapok*, 1892. 143–144. o. Nagyszebeni szereplését említi: *Jakab* 1880. 487. o. Az üteg egyik főtüzérének dátum nélküli levele szerint az ütegből csak egy löveg maradt meg, s ezzel vonultak Nagyszeben alá. Kömőtsy József levele özv. Kömőtsy Mártonnének, Nagyszeben, 1849. március 30. (?) Hadtörténeti Múzeum, Kéziratos Emlékanyag. 72.362.1./KE.

¹³⁹ *Tóth* 1905. 43–45. o. A leírás gyakorlatilag Czetz szövegét ismétli.

¹⁴⁰ Velics Lajos 1849. március 13-án Nagyszebenben kelt levele szerint a zászlóalj létszáma 300 fő volt a nagyszebeni ütközet után. (Másolata birtokomban.) *Wass* 1876. 540–542. o. szerint a megyesi ütközet előtt 450, az ütközet után 350 fő volt, s Nagyszeben bevétele után 900 udvarhelyszéki újonccal töltötték fel. (A száz főnyi megyesi veszteség hihető, hiszen a zászlóalj csak a tisztek közül 11 sebesültet veszített.) *Szigethy* 1868. 79., 82., 84. o. szerint még felvonulás közben, Szelindeken kaptak 800 fegyvertelen újoncot, akiket Nagyszeben bevétele után az ottani raktárkészletekből fegyvereztek fel.

¹⁴¹ Ezt az alakulatot Czetz és Kővári Bem főoszlopánál említi. *Czetz* 1850. 241–242. o.; és *Czetz* 1851. II. k. 300.; *Kővári* 1861. 200. (A Bem-Petőfi körkép, 1898. 8. egyenesen azt állítja, hogy ez a csapat elfoglalt volna négy orosz löveget Nagyszebennél, holott az oroszok valamennyi lövegüket kimentették.) *Szigethy* 1868. 78. o. ellenben azt állítja, hogy Bethlen Gergely oldalvédjénél voltak. A szintén Bethlen különítményénél lévő Velics Károly levelében, illetve Bodola Lajos visszaemlékezésében egyáltalán nincs szó arról, hogy lovasságuk is lett volna (ami azért nehezen elképzelhető.) A kérdést eldönti Szalay Elek visszaemlékezése, amely szerint a 15. (Mátyás) huszárezredi osztály Bem főoszlopánál volt, azaz a 6. huszárezredi századok ez esetben Bethlennél voltak. *Lenkefi* 1993. 167–168. o.

¹⁴² *Bodola* 1895. 138. o.; *Bodola Lajos*: A muszkák kiűzése a vöröstoronyi szoroson az 1848–49-iki hadjárat végén. *Képes Folyóirat, A Vasárnapi Ujság füzetekben*, 1889. 6. k. 175. o.

¹⁴³ Velics Lajos 1849. március 13-án Nagyszebenben kelt levele szerint 6, *Szigethy* 1868. 78. o. szerint 4 löveg. *Bodola* 1895. 138. o. egyértelműen négy löveget említ; az üteg másik két lövege a Segesvárott hátrahagyott helyőrséghez volt beosztva. Lásd még: *Nagy* 1896. 70. o. *Kővári* 1861. 190. o. nyolc löveget említ.

<i>Kabos Károly őrnagy különítménye</i>				
<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
14. határőrezred 3. zászlóalja (később 78. honvédszászlóalj)	4		527 ¹⁴⁴	
<i>Mindösszesen</i>	<i>41</i>	<i>6</i>	<i>4674+?</i>	<i>30–36</i>

A hátrahagyott csapatok

<i>Medgyesen</i> ¹⁴⁵				
<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
14. határőrezred 4. zászlóalja (később 79. honvédszászlóalj) ¹⁴⁶	4		573 ¹⁴⁷	
15. huszárezred		2	200	
7. (Kress) könnyűlovasezred fél százada ¹⁴⁸		1/2	?	
Tüzérség			?	
<i>Összesen</i>	<i>4</i>	<i>2 1/2</i>	<i>773+?</i>	
<i>Segesvárott</i> ¹⁴⁹				
72. honvédszászlóalj (Torontáli önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj)	2		267	
14. határőrezred 2. zászlóalja (később 77. honvédszászlóalj)	1		142 ¹⁵⁰	

¹⁴⁴ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása szerint az alakulat létszáma 790 fő volt; ha egyenlő századlétszámokkal számolunk, akkor a négy század nagyjából ennyi emberből állott. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

¹⁴⁵ Peretzi Mihály őrnagy parancsnoksága alatt. *Czetz* 1850. 240. o.; *Czetz* 1851. II. k. 299. o. (Mindkét helyen 1500 főnyi különítményről beszél, amit *Gyalókay* 1931. 69. o. – joggal – erős túlzásnak tart.); *Jakab* 1880. 485. o. (átveszi *Czetz* létszámadatát); *Dercsényi* 1896. 117. o. (tévesen Bethlen Gergelyt nevezi meg a különítmény parancsnokaként.); *Imreh* 2003. 158. o.

¹⁴⁶ L. erre Pap Vilmos 1850. ápr. 12-i kihallgatási jegyzőkönyvét. KA AFA Karton 1924. AK. i. Sb. 1849-13-111a.

¹⁴⁷ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása szerint az alakulat létszáma 859 fő volt. Ha a hat század létszáma nagyjából egyenlő volt, akkor a négy századé összesen ennyi lehetett. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

¹⁴⁸ *Egy szemtanú*: Csatamezei reminiscenciák III. rész. *Honvéd*, 1849. március 24. №. 74. 290. o.; *Dercsényi* 1896. 117. o.

¹⁴⁹ A különítmény összetételére lásd Bem március 8-án kelt napiparancsát, közli: *Nagy* 1896. XXXIV. o. A különítményt Szilágyi Sámuel alezredes vezette. Ez a helyőrség rövidesen Balavásárra vonult vissza. *Nagy* 1896. 70. o.; *Seres András*: Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról. H. n., 1992. 12. o. (Közép-Ajtai Veres Sándornak, a 15. huszárezred katonájának visszaemlékezése). Lásd még egy ismeretlen honvédtiszt emlékezését. KA AFA Karton 1924. AK. i. Sb. 1849-13-67. 17.

¹⁵⁰ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása alapján. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
14. határérezred 3. zászlóalja (később 78. honvédszászlóalj)	1		132 ¹⁵¹	
A 15. huszárezred egy százada ¹⁵²		1	100	
1. székely hatfontos üteg ¹⁵³			?	2
<i>Összesen</i>	<i>4</i>	<i>1</i>	<i>641</i>	<i>2</i>
<i>Nagyselyken</i>				
4. honvédszászlóalj 6. százada ¹⁵⁴	1		260?	
<i>Szelindeken</i>				
4. honvédszászlóalj 5. százada ¹⁵⁵	1		39	
<i>Ismeretlen diszlokációjú alakulatok</i>				
Szatmári önkéntes mozgó nemzetőrök (később 88. honvédszászlóalj)	2		260	
Aradi mozgó csapat	1		200	
11. huszárezred ¹⁵⁶		2	300	
<i>Összesen</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>760</i>	
<i>Mindösszesen</i>	<i>13</i>	<i>5½</i>	<i>2473+?</i>	<i>6</i>

Összesítés

<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
Bem főoszlopa	29	4	3497+?	26–32
Bethlen Gergely alezredes különítménye	8	2	650+?	4
Kabos Károly őrnagy különítménye	4		527	
Pereczi Mihály őrnagy különítménye Medgyesen	4	2½	773+?	4

¹⁵¹ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása szerint az alakulat létszáma 790 fő volt; ha egyenlő századlétszámokkal számolunk, akkor az egy század nagyjából ennyi emberből állott. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

¹⁵² Nagy 1896. 70. o. szerint a különítmény lovasság a 6. és a 15. huszárezred egy-egy szakaszából állott, a fentebb hivatkozott napiparancs viszont a 15. huszárezred egy századát említi.

¹⁵³ Bodola 1895. 138. o.; Nagy 1896. 70. o.

¹⁵⁴ Huszár Ferenc III. k. 37. f.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ Erről az alakulatról egyedül egy – igen sok képzelt elemet tartalmazó – munka állítja hogy részt vett Nagyszében bevételében. E munka szerint a székely huszárok a német légióval [!] együtt vonultak be a városba. Adolph Streckfuß: Der Freiheits-Kampf in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. Die Ereignisse im Jahre 1849 nebst einer Geschichte der Kriege in Ungarn, Italien, Schleswig-Holstein und Baden, so wie des deutschen Parlaments im Jahre 1848. Erster Theil. Der Freiheitskampf in Ungarn. Berlin, [1850–1851] 529. o.

<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
Szilágyi Sámuel alezredes különítménye Segesvárott	4	1	641	2
Nagyselyki különítmény	1		260?	
Szelindeki különítmény	1		39	
Ismeretlen diszlokációjú alakulatok	3	2	760	
<i>Mindösszesen</i>	<i>54</i>	<i>11½</i>	<i>7147+?</i>	<i>36–42</i>

A szemtanúk

Az 1898-as „katalógus” bevezetője szerint a festők „fölkéresték az ütközetben részt vett öreg honvédeket is, és azoknak elbeszélése alapján készítették el a helyszínén a vázlatot. Pütkösti őrnagy – Bem hadsegéde – Fritsch, a XI. zászlóalj őrnagya, Nagy Sámuel székely őrnagy, Szöllősy István, Szabó Lajos marosvásárhelyi késműves és mások szívesen adták meg kérdéseikre a felvilágosítást.”

Nem tudjuk, hogy megnevezettekén kívül kik voltak a szemtanúk, ám maga az a tény is beszédes, hogy a bevezető megemlíti közöttük név nélkül egy olyan volt honvédet, aki az ütközet reggelén maga készítette el Petőfi reggeliét – azét a Petőfiét, aki aznap Kolozsvárott tartózkodott.¹⁵⁷

De a név szerint említett szemtanúkkal is vannak gondok. Pütkösti Gergely őrnagy (1822–1912), Bem hadsegéde az ütközet napján betegszabadságon volt Szentkatolnán. Nem volt tehát szemtanúja Nagyszeben bevételének, s Bem csak március 18-án osztotta be az erdélyi hadsereg főparancsnokságához.¹⁵⁸ Testvére, Pütkösti Pál még 1848. november 6-án Radnótnál esett a cs. kir. csapatok fogságába, s éppen a március 11-i nagyszebeni ütközet után szabadult ki; ám ő 1868. február 10-én meghalt Homoródkarácsonyfalván.¹⁵⁹

„Fritsch, a XI. zászlóalj őrnagya” nem létező személy. A honvédseregben volt ugyan egy Frits (1848-ig Fritsch) Gusztáv Adolf nevű őrnagy, aki 1819-ben született az Alsó-Fehér vármegyei Zalatnán, s 1836-tól hadapródként, 1846-tól alhadnagyként szolgált a cs. kir. 31. (Leiningen) gyalogezredben, majd 1848. október 19-én főhadnaggyá nevezték ki a 24. honvédzászlóaljhoz. Október 22-én megszökött az időközben hazavonultatott 31. gyalogezredtől, és bevonult a 24. honvédzászlóaljhoz, amellyel november végétől részt vett a bánsági harcokban. Ezt a zászlóaljat Damjanich János vezérőrnagy 1849. február elején Aradról több más alakulat mellett Bem segítségére küldte, de Frits ekkor már nem itt, hanem a 61. gyalogezred 3. és a 62. gyalogezred 2. zászlóaljának a honvédsereghez csatlakozott részeiből szervezett zászlóaljnál (a későbbi 122. honvédzászlóaljnál) szolgált, továbbra is a Délvidéken, s közben, 1849. február 6-án századossá nevezték ki. A tavaszi hadjárat idején a Damjanich vezette III. hadtest táborkaránál szolgált, 1849.

¹⁵⁷ Bem–Petőfi körkép, 1898. 3–4. o.

¹⁵⁸ *Lehoczky – Pütkösti* 163. o.; *Pütkösti Gergely: Czetz János tábornokról és a 11-ik székely huszár ezredről. 1848–49. Történelmi Lapok*, 1894. 41–42. o.; *Bona* 2000. 587. o.

¹⁵⁹ *Bona* 2000. 587–588. o.

május 30-án őrnaggyá nevezték ki a Nagysándor József vezérőrnagy vezette I. hadtest táborkarához. 1849 augusztusában a Damjanich vezette aradi várórség tagjai között találjuk táborkari tisztként, s a vár augusztus 17-i feladásakor került orosz fogságba, ahonnan megszökött. 1850. január 26-án a sumlai táborban alezredesként tartották nyilván. 1864-ben Iszkander bej néven ezredes volt a török hadseregben, s 1881-ben a törökországi Diarbekirben halt meg. Nem volt tehát a 11. zászlóalj őrnagya, 1848–1849-ben nem szolgált Erdélyben, s a körkép festésekor már 16 éve nem élt.¹⁶⁰

A 11. honvédszászlóalj parancsnokai sorrendben a következők voltak: Bíró (Richter) Ede (1806–1871), Bánffy János (1817–1852), Inczedy Sámuel (1811–1893), Bethlen Olivér (1825–1892), Szigethy Miklós (1824–1904).

Bírót 1848. szeptember 23-án nevezték ki az alakulat őrnagyává. Miután azonban Nagyszebenben állomásozó cs. kir. alakulatától nem bocsátották el, nem tudott bevonulni a zászlóaljhoz. 1849. január 16-án a cs. kir. hatóságok ideiglenesen nyugalmazták, miután nem volt hajlandó a honvédsereg ellen harcolni. Nagyszeben bevétele után szolgálatra jelentkezett Bemnél, aki április 4-én őrnagyi rangban kinevezte egy Marosvásárhelyen alakuló zászlóalj parancsnokává. Június 22-én a 88. honvédszászlóalj parancsnoka volt a nagyszebeni hadosztály fenyőfalvi, majd vöröstoronyi dandárjánál. Július 20-án az orosz csapatok a dandár többi csapatával együtt Havasalföldre szorították. A körkép festésekor 26 éve volt halott.¹⁶¹

Bánffy szintén 1848. szeptember 23-tól volt a zászlóalj századosa, s Bíró távollétében a parancsnoka, november 21-én nevezték ki az alakulat őrnagyává, december 20-tól már alezredes és dandárparancsnok volt, 1849. április 7-én pedig ezredes. Ő sem volt ott Nagyszeben bevételenél, mert különítményével csak március 12-én vagy 13-án ért a városhoz.¹⁶² A körkép festésekor 45 éve halott volt.¹⁶³

Inczedy Sámuel 1848. június 19-étől volt a pozsonyi 4. honvédszászlóalj századosa, alakulatával előbb a Délvidéken, december közepétől az erdélyi hadszíntéren szolgált. December 20-án nevezték ki a 11. honvédszászlóalj őrnagyává, március 3-án a megyesi ütközetben megsebesült, s nem vett részt Nagyszeben bevételeiben. Március 13-án alezredessé léptették elő, júniustól a dési dandár parancsnoka volt, a nyári hadjáratot a beszercei hadosztály kötelékébe küldötté végig. A körkép festésekor már négy éve nem volt az élők sorában.¹⁶⁴

Bethlen Olivér kilépett cs. kir. hadnagyként 1848. június 19-én került főhadnagyi rangban a debreceni 10. honvédszászlóaljhoz, de nem vonult be az alakulathoz, hanem Kolozsvárott kezdte meg egy önkéntes csapat szervezését. Az ebből megalakult 11. honvédszászlóaljhoz augusztus 3-án hivatalosan is áthelyezték, s itt lett szeptember 23-án százados. Bem a megyesi ütközetet követően nevezte ki az alakulat parancsnokává, s

---

¹⁶⁰ Bona 2000. 343–344. o.

¹⁶¹ Bíró Ede–Bartha Jánosné, Nagyszeben, 1849. április 14. Közli: *Deák Imre*: 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Budapest, [1942.] 349–352. o. Lásd még: Bona 2000. 254. o.

¹⁶² Lásd erre 1849. március 10-én este 10 órakor Gálfalváról Bemhez írott levelét. MOL R 14. József Bem iratai. 4. tétel, dátum szerint. Lásd még: *Gyalóky* 1931. 68. o. Azt, hogy nem volt ott Nagyszebennél, egyébként már *Czetz* 1850. 248. o. megírta.

¹⁶³ Bona 2000. 229. o.

¹⁶⁴ Bona 2000. 401–402. o.

március 13-án kapott őrnagyi rangot. Április első napjaiban elrendelték a zászlóaljtól, a szabadságharcot alezredeként fejezte be. 1892-ben halt meg, tehát a kép megalkotásakor már öt éve nem élt.¹⁶⁵

Szigethy (Szigethi, Szigethy) Miklós 1848-ban alhadnagyként szolgált a 16. (orláti román) határőrezredben. 1848. november 6-án nevezték ki a 11. (kolozsvári) honvédszászlóalj főhadnagyává, 1849. február 3-án lett százados. A zászlóalj parancsnokságát április elején, Gyulafehérvár alatt vette át, s Bem április 8-án léptette elő őrnaggyá. (A hadügyminisztérium már március 30-án őrnaggyá nevezte ki.) Ezt követően a szabadságharc végéig ő volt az alakulat parancsnoka. A körkép festésekor még élt.¹⁶⁶

A többi szemtanú közül Nagy Sámuel (1817–1903) 1848 szeptemberétől volt a maroszeiki önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj szervezője, október 10-től századosa. 1849. január 13-án honvédszászados lett alakulatában, amely később a 87. honvédszászlóalj nevet kapta. Az alakulat nagy része és maga Nagy Sámuel azonban nem vett részt Nagyszében visszavételében. Március 10-én az alakulat négy százada még Vámosgálfalván volt Bánffy János alezredes különítményében,¹⁶⁷ s a márciusi harcokban először Feketehalomnál, március 19-én került tűzbe.¹⁶⁸ (Nagy egyébként nem volt őrnagy, csupán százados.) Ugyanakkor egy visszaemlékezés szerint az alakulat egy része mégis ott lett volna a város bevételénél.¹⁶⁹

Szóllósy István valószínűleg azonos azzal a 12. honvédszászlóalji tizedessel, akinek az alakulat krónikáját is köszönhetjük. Ő még 1897–1898-ban is élt – azonban sem ő, sem az alakulata nem vett részt a nagyszébeni ütközetben; 1849 márciusában a Borgóisorosznál szolgált.¹⁷⁰

Szabó Lajos nevű honvédtisztből viszonylag sok volt, de közülük összesen ketten szolgáltak Erdélyben. Szabó Lajos őrnagy (1814–1895) egy négy századból álló önkén-

¹⁶⁵ Bona 2000. 248–249. o.; Szigethy 1868. 76. és 85. o.

¹⁶⁶ Bona 2000. 660–661. o.; Szigethy 1868. 85. o. MOL HM Ált. 1849:19159.; Nagy 1896. LIII. o. (tévesen Szigethi Sándor néven); Molnár B. Lehel: Szigety Csehi Miklós önéletrajza. In: A szent szabadság oltalmában. Erdélyi unitáriusok az 1848–1849-i magyar forradalomban és szabadságharcban. Szerk.: Gaál György. Kolozsvár, 2000. 345–349. o.

¹⁶⁷ Bánffy János–Bem, Vámosgálfalva, 1849. március 10. MOL R 14. Józef Bem iratai. 4. tétel, dátum szerint.

¹⁶⁸ Bona 2009. II. k. 138. o.; A 87. zászlóalj története s adatok K. Nagy Samu honvéd-szászados életéből. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1895. 2–5. o.; Szász Gerő: Voltam-e én hadnagy, vagy nem? 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1895. 133–136. o. Ez utóbbi cikk szerint a zászlóalj a következő összecsapásokban vett részt: Dés, Királynémeti, Vizakna (?), Freck (Felek), Feketehalom. Nem említi nagyszébeni részvételüket a zászlóalj parancsnokának visszaemlékezése sem. Tolnay Gábor: Reminiscenciák. In: Bem-Album. A Bem-nővérek javára szerkesztette Kerekes Sámuel. Marosvásárhely, 1881. 155–156. o.

¹⁶⁹ Vóts József, volt honvédtiszt emlékirataiból. In: Honvédek könyve. Új folyam. Kiadja és szerkeszti Vahot Imre. Pest, 1867. 209. hasáb. A visszaemlékezés szerint március 12-én indultak el Segesvárról Medgyesen és Szelindeken át Nagyszében felé, s útközben Szelindeknél (Stolzenburg) és Vizaknánál (Salzburg) is elűzték egy-egy orosz csapatot. A támadó oszlop azonban nem járt Vizaknán 1849 márciusában. (Hacsak nem a szerző Nagycsűrrel téveszti össze Vizaknát.) Továbbá a szerző Brassóban megkérte alakulata Tury nevű századosát, hogy helyeztesse át őt a sorsyálgáshoz, ami meg is történt. A probléma csupán az, hogy a 87. honvédszászlóaljnak nem volt ilyen századosa, sőt, az erdélyi haderőben sem szolgált ilyen. Elképzelhető, hogy a illető azonos Thury Gergellyel, a 15. határőrezred 4. zászlóalja (86. honvédszászlóalj) főhadnagyával, ám ő nem volt százados, s a hadnagyi kinevezését is csak március végén kapta. Bona Gábor, 1999. III. k. 341. o. A többi Thury/Thury, Turi csak hadnagy volt. Az egyetlen Tury nevű honvédszászados, Tury József az 1. huszárezredben szolgált. Bona 2009. II. k. 483. o. – Ettől függetlenül elképzelhető, hogy a zászlóalj két százada valóban a támadó hadoszlopnál volt, s csak az ezt követő napokban egyesült a beérkező másik négy századdal.

¹⁷⁰ Szóllósy 1897. 5–6., 21–23., 34–36., 52–53., 74–75., 82–83. o.

tes csapat parancsnoka volt Aranyosszéken, de alakulata mindvégig ebben a törvényhatóságban harcolt a román felkelők ellen.¹⁷¹ Szabó Lajos hadnagy (?–?) a 11. honvédszászlóaljban szolgált, de a február 9-i piski ütközetben megsebesült, s csak később, felépülése után tért vissza a hadsereghez, ahol május 31-én hadnaggyá nevezték ki a 134. honvédszászlóaljhoz.¹⁷² Következésképpen egyikük sem lehetett szemtanúja a március 11-i ütközetnek.

A kép szereplői – személyek és alakulatok

A körképen szereplő személyek közül Bem esetében teljesen egyértelmű, hogy ott volt az ütközetben, hiszen ő maga vezette azt. Petőfiről már szoltunk: a költőről tudjuk, hogy a március 2–3-i medgyesi ütközet után, amikor a magyar sereg Ebesfalván át Erzsébetvárosra vonult vissza, megbetegedett. Segesvárott március 7-én szabadságot kapott Bemtől, és Marosvásárhelyen, Szászrégenen, Tekén, Bethlenen, Désen és Szamosújváron át Kolozsvárra utazott. Március 10-én érkezett meg oda, s 15-én hajnalban indult útnak Debrecenbe, ahová késő este érkezett meg.¹⁷³ Ha csak egy-két órával később indul, ő vihette volna Debrecenbe Nagyszeben bevételének hírért, amely március 15-én hajnali fél háromkor érkezett Kolozsvárra.¹⁷⁴

De tudhatták-e ezt Stykáké? A Petőfi-irodalom ugyan már ekkor is (túl)burjánzott, de nyilván egyetlen történeti festőtől sem várható el, hogy hírlapok tömkelegét tanulmányozza át – főleg, ha már készen áll a koncepció. (Vágó, ha hinni lehet visszaemlékezésének, eleve ellenezte Petőfi szerepeltetését.¹⁷⁵) Az 1888–1895 között megjelent *Petőfi-Muzeum* című folyóiratból nagyjából össze lehetett volna rakni a költő 1849-es útvonalát, ám a korszakban hozzáférhető életrajzok nem voltak egyértelműek e tekintetben. Zilahy Károly szerint Petőfi a Mészáros Lázárral történt 1849. februári debreceni affér után visszatért Bemhez; 1849. márciusi újabb debreceni útját egyáltalán nem regisztrálja.¹⁷⁶ Ugyanezt ismétli meg a kortárs Vahot Imre rövidke életrajza is.¹⁷⁷ Fischer Sándor (Alexander

---

¹⁷¹ Bona 2000. 641. o.

¹⁷² Bona 1999. III. k. 214–215. o.; *Szilágyi Farkas*: Alsófehér vármegye 1848–49-ben. Nagyenyed, 1898. 418–419. o.

¹⁷³ Az utazás rekonstruálását lásd: *Bözödi György*: Petőfi egy napja. In: *Dávid Gyula* (szerk.): 1848. Arcok, eszmék, tettek. Bukarest, 1974. 277–287. o.

¹⁷⁴ Lásd erre Csány László aznapi hirdetményét, közli: *Csány* 1998. II. k. 232. o.

¹⁷⁵ *Vágó József* 2003. 108. o. Felvetődik a kérdés, hogy miért kifogásolta Vágó Petőfi szerepeltetését? Életrajzírója – úgy tűnik – azt feltételezi, hogy Vágó az uralkodó iránti lojalitástól vezettetve ellenezte ezt. Vágó azonban egy későbbi levelében nagy tisztelettel nyilatkozott Petőfiről: „Nekem tényleg ellenszenves egy mozgalom, amely Petőfi nevével egy idegen célt szolgál, nekem Petőfi szentség, amely nem szereti a hypokrisi tömjénfüstjét. Ha mágnások szolgálják Petőfi dicsőségét, akkor azt kell várnunk, hogy az ő hódolatuk őszinteségét óriás, vagy legalább Petőfihez méltó anyagi áldozattal demonstrálják. – Mi piktorok, kik eszméinket abból a levegőből szíjjuk, amely Petőfi dalaiból, az ő csudaszíve dobbanásaitól visszhangoz, mi igazi fiai, örökösei vagyunk az ő hagyatékának, ő bennünk él tovább. Hogy hallgatunk, az természetes. Mit csinálna ő ma? Mi, akik egész lelkünkkel szolgáljuk az ő nevét, kiknek egész élete az ő kultusza tüzeiben hamvad el, másoktól várjuk, hogy mellette anyagi áldozatokkal tüntessenek.” Vágó Pál levelei Benczúr Gyulánéhoz, [1908?] március 7. OSzK Kt. Levelestár. Jómagam úgy vélem, hogy Vágó esetleg tudhatta, hogy Petőfi nem volt ott az ütközetben.

¹⁷⁶ *Zilahy Károly*: Petőfi Sándor életrajza. Pest, 1864. 146–147. o.

¹⁷⁷ *Vahot Imre*: Petőfi Sándor élete és művei. Budapest, é. n. 54. o.

Fischer) előbb németül, majd magyarul megjelent biográfiája is hasonlóképpen fogalmaz. Eszerint a Mészáros-affér után „A hadjárat folyama alatt végig ott találjuk a költőt az agg tábornok oldalán.”¹⁷⁸ A költő első modern értelemben vett, 1896-ban, tehát egy évvel a kép megfestése előtt megjelent életrajzában viszont Ferenczi Zoltán már egyértelműen tisztázta Petőfi 1849. márciusi útvonalát, illetve legalább is azt, hogy nem lehetett ott Nagyszebennél március 11-én.¹⁷⁹

Nem volt ott Nagyszeben bevételénél a költő barátja, a körképen szintén megfestett Egressy Gábor sem. Egressy 1848. december végéig Szeged város kormánybiztosaként működött,¹⁸⁰ azt követően azonban 1849. március végéig alig van róla adatunk.¹⁸¹ Mészáros Lázár emlékiratában őt hibáztatja amiatt, hogy a Vetter Antal vezette főserg Cibakházáról kiinduló támadási kísérlete kudarcba fulladt, mivel ő hozott olyan híreket a főhadiszállásra, hogy Nagykőrösön 40 000 cs. kir. katona állomásozik; Mészáros azonban Egressy Gábort összetévesztett Egressy Sámuellel Pest vármegye tiszti főügyészével.¹⁸²

Van azonban egy némileg bizonytalan datálású adatunk arról, hogy Egressy 1849 márciusában maga is Kolozsvárott volt, sőt, ő vitte el Petőfit Krizbay Miklósék házához.¹⁸³ Egressy fia, Ákos emlékirata szerint március végén indultak toborzóra Borsod megyébe, ahol Egressy Gábor a Szemere Bertalan által március 16-án meghirdetett felső-magyarországi védsereg borsodi osztályát szervezte.¹⁸⁴ Március 28-án egy általa aláírt nyugta tanúsága szerint Miskolcon volt.¹⁸⁵ (Végső soron azt sem zárhatjuk ki, hogy Egressy Petőfivel együtt hagyta el Kolozsvárt.)

1849 márciusában tehát sem Petőfi, sem Egressy nem volt ott Nagyszeben bevételénél. Tudjuk azonban, hogy júliusban Petőfi Egressy társaságában utazott Bemhez, de Marosvásárhelyen, július 30-án elváltak útjaik; Egressy ott maradt, Petőfi pedig Bemhez csatlakozva indult a harctérre. (Petőfi Egressyt bízta meg, hogy még el nem készült egyenruháját fizesse ki, s vigye utána.) A segesvári ütközet után, amikor Bem visszaérkezett Marosvásárhelyre, Egressy csatlakozott hozzá, s augusztus 5–6-án ott volt a nagyszeben–nagycsúri ütközetekben, amikor Bem a segesvári vereség után Lüders háta mögött ismét elfoglalta Nagyszeben.¹⁸⁶

¹⁷⁸ *Alexander Fischer*: Petőfi's Leben und Werke. Eingeführt von Maurus Jókai. Leipzig, 1889. 540. o.; *Fischer Sándor*: Petőfi élete és művei. Előszóval ellátta *Jókai Mór*. Németből fordította *Tolnai Lajos*. Budapest, 1891. 37. o.

¹⁷⁹ *Ferenczi Zoltán*: Petőfi életrajza. III. k. Budapest, 1896. 323–324. o.

¹⁸⁰ *Körtvélyes Ágnes*: Egressy Gábor iratai az Országos Levéltárban. (Színháztörténeti Füzetek 16. sz.) Budapest, 1957.

¹⁸¹ Kossuth 1849. január 4-én értesítette Csány László kormánybiztos, „hogy Egressy Gábor kormánybiztos 500 főre menő szabad csapatjával e hold 6-dikán Pestre érkezik”. Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. S. a. r.: *Barta István*. Budapest, 1953. *Rakodczay* 1911. I. k. 419. o. szerint Egressy a főváros feladásáról Cegléden értesülve, a csapatot visszavezette Szegedre.

¹⁸² Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor*. II. k. Pest, 1867. 153–155. o. A tévedésre lásd: Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1982. 22–24. o. Mészáros állítását már Egressy életrajzírója is kétségbe vonta, de Vukovics emlékiratainak állításait is fenntartással kezelte, mert Egressy Ákos egy leveléből úgy tudta, hogy Egressy Sámuel „az egész forradalmat birtokára félrevonultan élte át.” *Rakodczay* 1911. I. k. 420–422. o.

¹⁸³ Hory Béla cikke Krizbay Miklósné emlékei alapján, lásd: *Hatvany* II. k. 634–635. o.

¹⁸⁴ *Egressy Ákos*: Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharc idejéből. Budapest, [1893.] 90–91. o.

¹⁸⁵ MOL H 111. Szemere Bertalan kormánybiztosi iratai. 1. doboz, 1. tétel.

¹⁸⁶ Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850. (Reprint kiadás. Az utószót írta *Steinert Ágota*.) Budapest, [1997.] 6–7. o.

A körkép Bem törzskarából a következő személyeket örökítette meg: Czetz János, Pünkösti Gergely, Teleki Sándor, Dobay József, Dionizy Zarzycki, Kemény Farkas, Hrabovszky György.¹⁸⁷ Rajtuk kívül szerepel a képen András Pál Rafael, Bethlen Gergely, Bánffy János, Edward Dzwonkowski, Inczedy Samu, Franciszek Ksawery Łos, Kiss Sándor, Károlyi Miksa.

A felsoroltak közül bizonyíthatóan ott volt Czetz János, Bethlen Gergely, Kiss Sándor és Károlyi Miksa. András Pál Rafael az erdélyi hadsereg egyik tábori lelkésze volt, s egyik életrajzának utalása szerint ő is ott volt az ütközetben.¹⁸⁸

A többi felsoroltak közül Pünkösti Gergely – mint láttuk – nem volt ott Nagyszebennél március 11-én – ott volt viszont augusztus 5–6-án.¹⁸⁹ Nem volt ott Teleki Sándor sem, aki március 7-én Petőfivel együtt, Segesvárnál hagyta el Bem táborát, s onnan Nagybányára ment.¹⁹⁰ Noha Teleki Sándortól sem volt idegen, hogy olyan eseményeket is szemtanúként írjon le, amelyekben nem vett részt (például a július 31-i segesvári ütközetet); Nagyszeben bevételéről soha nem állította, hogy jelen lett volna ott.¹⁹¹

Nem volt ott Dobay József sem; március 15-én Beszterce környékén volt, s korábbi alakulatát, a 31. honvédszászlóaljat ezekben a napokban már Puhl Ignác őrnagy vezette.¹⁹² Nem volt ott Kemény Farkas sem, aki ezekben a napokban Kolozsvárott tartózkodott, mint az ottani körzet katonai parancsnoka.¹⁹³ Nem lehetett jelen Bánffy János sem, aki március 10-én este 10 órakor Vámosgálfalváról tudósította Bemet, hogy a parancsnoksága alatt lévő csapatok a legjobb esetben Medgyesig jutnak másnap, s legfeljebb 13-án érnek Szelindekre. Ő maga, folytatta, Bem utasításának megfelelően siet a főhadiszállásra.¹⁹⁴ Szintén nem volt ott Inczedy Sámuel, hiszen ő a március 2–3-i medgyesi ütközetben megsebesült, s átadta az alakulat parancsnokságát Bethlen Olivérnek.¹⁹⁵

A lengyelek közül Dionizy Zarzycki (1821–?) 1848 májusában lépett ki a cs. kir. hadseregből, 1849. január 22-től volt az erdélyi hadseregben szolgáló 4. honvédszászlóalj századosa, de Bem táborkarában szolgált.¹⁹⁶ Elvileg ott lehetett március 11-én Nagysze-

¹⁸⁷ *Szana* 1897. 135. o. szerint Lisznai Kálmán is szerepelt volna a képen. A Bem–Petőfi körkép, 1898. megfelelő oldalain azonban az ő nevét már nem találjuk. Lisznai egyébként az ütközet napján bizonyíthatóan Debrecenben volt, mert aznap kért valamilyen alkalmazást Kossuthtól. Lisznai Kálmán–Kossuth Lajos, Debrecen, 1849. március 11. MOL OHB 1849:3178.

¹⁸⁸ *K. Weress Sándor*: Rafi bácsi. Emlékezés Andrássy Pál Rafaelre. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1893. 62–63. o. Vö.: *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Budapest, 1999. 119. o.

¹⁸⁹ *Lehoczky – Pünkösti* 163. o.

¹⁹⁰ *Hatvany* II. k. 631–633. o.; *Dienes* 1958. 116–119. o.; *Csetri Elek*: Teleki Sándor 1848–49-ben. *Aetas*, 1992/1–2. 206. o.

¹⁹¹ *Teleki Sándor*: Utolsó találkozásom Petőfi Sándorral. In: Teleki Sándor emlékezései. S. a. r.: *Görög Lívia*. (Magyar Századok.) Budapest, 1958. 204–212. o. Vö.: *Dienes* 1958. 521. o. 36. jz.

¹⁹² Lásd erre Borosnyói (helyesen: Borosnyai) Pál hadnagy tudósítását, *Honvéd*, 1849. március 19. №. 69. 279. o.

¹⁹³ *Csány* 1998. II. k. 219. és 234. o. – Kemény részvételét nem említi a jobbára saját adatain alapuló életrajza sem. *Sketches in Remembrance of the Hungarian Struggle for Independence and National Freedom in the Years 1848, 1849, 1850 & 1851*, Written by Several Hungarian Refugees, Ed. by *J. C. Kastner*, Late Hungarian Captain, Editor of different Historical and Artistical Works, and Lecturer on Modern History. And respectfully Dedicated by him to the British Nation. London and Glasgow, 1853. 355–381. o.

¹⁹⁴ Bánffy–Bem, Gálfalva, 1849. március 10. este 10 óra. MOL R 14. József Bem iratai. 4. tétel, dátum szerint.

¹⁹⁵ *Bona* 2000. 401–402. o.; *Szigethy* 1868. 76. o.

¹⁹⁶ *Kacnelson – Kovács* 1993. 148. o.; *Bona* 2000. 721. o.; *Kovács István* 2007. 560. o.

bennél. Bem március 29-én léptette elő s nevezte ki a lengyel légió őrnagyává.¹⁹⁷ Miután április 8-án Bem a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályával is kitüntette, valószínűsíthető, hogy voltak harctéri érdemei.¹⁹⁸

Bizonyosan nem volt ott viszont Edward Dzwonkowski (1824–1887), aki 1848 novemberétől szolgált a magyarországi lengyel légióban, s december 26-ától honvéd főhadnagy volt. 1849 januárjától a bácskai hadszíntéren szolgált, márciustól tábornoki századosként. Július elsejétől őrnagy volt a tartalék hadtest, majd a közép-tiszai hadsereg tábornokaránál; a szabadságharc végén kimenekült, azaz soha nem jár Erdélyben.¹⁹⁹

Még kevésbé valószínű Franciszek Ksawery Łos (1796–1875) jelenléte. Łos alezredesi rangban volt az erdélyi lengyel légió lovasságának főszervezője, azonban csak 1849 májusában szökött át Galíciából Magyarországra, s csak június második felében utazott Felső-Magyarországról Erdélybe, ahol július elején Besztercén jelentkezett Bemnél. Nagyszebent távolról sem láthatta, mert alakulatával együtt Észak-Erdélyben maradt a szabadságharc végéig.²⁰⁰

De akkor hogyan állhatott össze a névsor? Mint láttuk, Petőfi szerepeltetése „művészi döntés” vagy megrendelői igény eredménye volt. Valószínűsíthető, hogy a lengyelek esetében ugyanez az „egyensúly-igény” működött. Zarzycki az egyetlen, akinél legalább valószínűsíthető, hogy az ütközet idején Bem mellett tartózkodott. Edward Dzwonkowski egyike volt a galíciai politikai és gazdasági élet legkiválóbb lengyel személyiségeinek; az ő szerepeltetését ez magyarázhatta (bár az továbbra is érthetetlen, hogy miért éppen a 24. honvédszászlóalj élére került a képen.) Franciszek Ksawery Łos esetében talán az dönthetett, hogy haláláig Lembergben élt, és Styka esetleg személyesen ismerhette.

A magyarok esetében nehezebb a kérdésre választ adni. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy a megörökített személyek közül Andrási Pál Rafael, Egressy Gábor, illetve Hrabovszky György kivételével mindegyikük neve szerepel Bem azon, április 8-án kiadott rendeletében, amelyben az általa adományozott III. osztályú Magyar Katonai Érdemrendben részesültek névsorát közölte.²⁰¹ Azaz, elképzelhető, hogy az alkotók ezt a „forrást” használták, feltételezve, hogy akit Bem kitüntetett, az nyilván ott volt (lehetett) Nagyszeben bevételénél.

Hasonlóképpen nem mentes a kérdőjelektől a képen szerepeltetett alakulatok kiválasztása. Az alakulatok közül a festők megörökítették a lengyel légió dzsidasait (ulánusait), a 6. (Württemberg), a 8. (Koburg) és a 10. (Vilmos) huszárezred századait, a 11., 24. és 73. honvédszászlóalj, valamint egy bécsi légionistát is.

Ezek közül a 11 és 24. honvédszászlóalj jelenléte bizonyítható, a 73. honvédszászlóalj viszont ekkor a Beszterce környékén hátrahagyott csapatok között szolgált.²⁰²

¹⁹⁷ MOL OHB 1849:5405. [HM 1849:9390.]; Nagy 1896. XVII. o.

¹⁹⁸ Közli: *Kövári* 1861. 168–170., 387–388. o.

¹⁹⁹ *Bona* 2000. 115. o.; *Kovács István* 2007. 149–150. o. Rajta kívül még két Dzwonkowski szolgált a honvédseregben: József Dzwonkowski százados volt Klapka mellett; Władisław a 16., majd a 10. huszárezredben szolgált, s századosként halt hősi halált az 1849. június 13-i csornai ütközetben. Azaz, ők sem jártak Erdélyben. *Kovács István* 2007. 150. o.; *Bona* 2009. I. k. 308. o.

²⁰⁰ *Kacnelson – Kovács* 1993. 154–156. o.; *Bona* 2000. 484. o.; *Kovács István* 2007. 326–327. o.

²⁰¹ Közli: *Kövári* 1861. 168–170. o. *Pap* 1868. II. k. 387–388. o.

²⁰² *Thoroczkay* 29. o.

A lovas alakulatok közül a 6., 8 és 10. huszárezredek századainak részvételét több forrás is megerősíti. A lengyel dzsidások viszont biztosan nem vettek részt az ütközetben, hiszen az alakulatot jószerevével szervezni sem kezdték el.

Ennél is érdekesebb azonban, hogy van egy olyan alakulat, amelyet ugyan minden csataleírás megörökít, ugyanakkor mégsem került rá a képre. Ez pedig a 37. sorgyalogezred 3. zászlóalja. Ennek okait csak találgathatjuk, de valószínűleg ugyanaz az „1867 mintájú” negyvennyolcasság/negyvenkilencesség rejlik mögötte, mint az egész kép koncepciója mögött. Ugyanis ez a zászlóalj a cs. kir. hadsereg egyik magyar kiegészítésű alakulata volt, azaz szerepeltetése azt jelképezte volna, hogy a birodalom egységén örködni hivatott haderő 1848–1849-ben kettészakadt a magyar nemzeti és a birodalmi érdekek konfliktusában; azaz, esküszegővé lett. Noha Bem a február 9-i piski ütközet utáni napokban elrendelte, hogy az alakulat a cs. kir. oldalon harcolóktól való megkülönböztetés végett fesse feketére keresztszíjait, s a cs. kir. egyenruhát viselő tisztjei cseréljék ki azokat honvéd egyenruhákra,²⁰³ az alakulat legénysége továbbra is a hagyományos cs. kir. egyenruhát viselte. Azaz, a csataképen megjelent volna a cs. kir. mundér – még ha nem is az ellenség, hanem a honvédek soraiban.

Melyik nagyszebeni ütközet?

Ezek után joggal vetődik fel a kérdés, kik voltak azok a szemtanúk, akiket Styka és társai meghallgattak? Vagy pontosabban: melyik nagyszebeni ütközetről hallgatták ki a szemtanúkat? A képen megfestett 73. honvédzászlóalj ugyanis nem volt ott a március 11-i nagyszebeni ütközetben, de ott volt augusztus 5–6-án a nagyszeben–nagygyűri ütközetben.²⁰⁴ Részt vett az augusztus 5–6-i harcokban a 12. honvédzászlóalj is, amelyben a festők által állítólag kikérdezett Szöllősy István is szolgált.²⁰⁵ Ott volt Pütkősti Gergely őrnagy is.²⁰⁶ Elképzelhető tehát, hogy a kép festésénél egyszerre örökítették meg a március 11-i győztes, és az augusztus 5-i győztes, majd 6-án elveszített ütközet résztvevőit.

Az elmondottak alapján tehát a kép minden „katonai és harcászati korrektsége” ellenére sem tekinthető a 1849. március 11-i nagyszebeni ütközet hiteles rekonstrukciójának. Részint több, részint kevesebb annál. A tájkép és az egyenruhák hitelessége nem járt együtt a történeti hitelességgel – még a kor ismeretanyagának alapján sem. A kép inkább a magyar–lengyel (fegyver)barátság és történelmi egymásrautaltság szép allegóriája, a közös – és a XIX. század végén birodalmi szinten aktuális – oroszellenes hagyományok felelevenítése.

²⁰³ *Makray Aladár*: Bauer őrnagy, Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848–1849-ből. Pest, 1871. 186. o.

²⁰⁴ *Thoroczky* 43–46. o. Az ütközetben részt vevő alakulatok közül a következőket sorolja fel: 12., 31., 73., 83., 123. (tévesen 124.) honvédzászlóalj, vadászok, 10., 11. és 15. huszárezred századai. Egyéb forrásból tudunk még a 72. és 84. honvédzászlóalj szerepléséről is. A régi Erdély. Bisztray Károly negyvennyolcas honvédtiszt emlékirata. S. a. r. és bev.: *Bisztray Gyula*. Budapest, é. n. 371. o. (A kiszedett és kötésre váró kötet példányainak nagy része 1945-ben megsemmisült, lásd erre: *Bisztray Gyula*: Nagyapám emlékirata. In: Könyvek között egy életen át. Budapest, [1976.] 303–351. o. Egy bekötött példányát lásd OSzK Kt. Quart. Hung 4116. Egy részük azonban elkerülte a megsemmisülést, ugyanis Kuczsa Péter barátomnak, illetve nekem is van belőle bekötött példányom.) Vö. még: *Lehoczky – Pütkősti* 164–166. o.; *Nagy* 1896. 89–91. o.; *Gyalóky Jenő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Budapest, é. n. 134–144. o.

²⁰⁵ *Szöllősy* 1897. 74–75. és 82. o.

²⁰⁶ *Lehoczky – Pütkősti* 164–166. o.

Ugyanúgy nem „hiteles” ábrázolás, mint Feszty Árpád hasonló műfajú képe, *A magyarok bejövetele*. Míg azonban Feszty és társai esetében a történeti források szűkössége, illetve e források mindenfajta filologizálástól mentes szó szerinti értelmezése tette lehetővé, hogy az alkotók szabadon engedjék a fantáziájukat, *Az erdélyi körkép* esetében a közvetlen és közvetett megrendelői és társadalmi igények írták felül a forrásokból kirajzolódó képet. (Ennyiben eltér az olyan, szintén „kortársi”, ti. nagyszámú forrás alapján megalkotott, művészileg semmivel sem jobb körképektől, mint az 1815-ös waterloo-i vagy az 1863-as gettysburgi csatát megörökítő, egyébként máig álló művek.)

Az alkotók védelmére szóljon azonban az, hogy magának a nagyszabású ütközetnek az első tudományos rekonstrukciói is csak több mint harminc év múlva láttak napvilágot; s hogy azok szerzője, Gyalóky Jenő sem volt képes a jóval tágabb forrásbázis alapján az ütközet történetének valamennyi problémáját – például a magyar haderő összetételét, vagy az ütközet egyes szakaszait – megnyugtatóan tisztázni.²⁰⁷ És – amint ez tanulmányunkból is látszik – e kérdések eldöntéséhez újabb – jelenleg még remélhetőleg csak lappangó – források előkerülésére volna szükség.

---

²⁰⁷ *Gyalóky* 1930/a. 181–189., 204–206. o.; *Gyalóky* 1930/b.; *Gyalóky* 1931. 73–86. o.

RÖVIDÍTÉSEK

AFA	Alte Feldakten
AK. i. Sb.	KA AFA Armeekorps in Siebenbürgen unter Puchner, Clam-Gallas und Gedeon
<i>Basics – Csákváry</i> 2009.	„Ilyen tavasz csak egy volt életemben”. A dicsőséges tavaszi hadjárat, 1849. Kiállítási katalógus. Szerk.: <i>Basics Beatrix</i> és <i>Csákváry Ferenc</i> . Budapest, 2009.
Bem–Petőfi körkép, 1898.	Nagy-Szeben bevétele 1849. márczius 11-én. Bem–Petőfi körkép. Festette <i>Styka Jan</i> , <i>Vágó Pál</i> és <i>Spányi Béla</i> . [Budapest, 1898.]
<i>Benedek</i> 1998.	<i>Benedek Katalin</i> : Vágó Pál és a Bem–Petőfi körkép. <i>Magyar Művészeti Fórum</i> , 1998/1.
<i>Bona</i> 1999. III. k.	<i>Bona Gábor</i> : Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. k. P–Zs. Budapest, 1999.
<i>Bona</i> 2000.	<i>Bona Gábor</i> : Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3., átdolgozott, javított és bővített kiadás. Budapest, 2000.
<i>Bona</i> 2009. I–II. k.	<i>Bona Gábor</i> : Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2009.
<i>Bródy – Jókai – Rákosi</i> 1898.	<i>Bródy Sándor – Jókai Mór – Rákosi Viktor</i> : Ezernyolczszáz-negyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben. Budapest, 1898.
<i>Chrzanowska</i> 1983.	<i>Paulina Chrzanowska</i> : Wizerunki Generala Bema. Tarnów, 1983.
<i>Czetz</i> 1850.	<i>Johann Czetz</i> : Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Hamburg, 1850.
<i>Czetz</i> 1851. II. k.	<i>Georg Klapka–[Johann Czetz]</i> : Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. II. Bd. Leipzig, 1851.
<i>Cs. Kottra</i> 1999.	„Fényesebb a láncnál a kard”. Emlékkiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. Szerk.: <i>Cs. Kottra Györgyi</i> . Írta <i>Kedves Gyula</i> , <i>Cs. Kottra Györgyi</i> , <i>Ságvári György</i> , <i>Basics Beatrix</i> , <i>Kovács S. Tibor</i> , <i>Lugosi József</i> . Budapest, 1999.
<i>Csány</i> 1998. II. k.	Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r.: <i>Hermann Róbert</i> . (Zalai Gyűjtemény 44.) II. k. Zalaegerszeg, 1998.
<i>Dercsényi</i> 1896.	<i>Dercsényi Kálmán</i> : Bem tábornok téli hadjárata 1848/49-ben Erdélyben. Budapest, 1896.
<i>Dienes</i> 1958.	<i>Dienes András</i> : Petőfi a szabadságharcban. (Irodalomtörténeti Könyvtár 3.) Budapest, 1958.
<i>Gracza</i> III. k.	<i>Gracza György</i> : Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz története. II–III. k. Budapest, é. n.

- Gulyás – Szathmáry* 2009. „Ilyen tavasz csak egy volt életemben...” A dicsőség napjai. Kiállítássorozat a dicsőséges tavaszi hadjárat 160. évfordulójára. Szerk.: *Gulyás Katalin* és *Szathmáry István*. Szolnok–Kiskunfélegyháza–Székesfehérvár, 2009.
- Gyalóka* 1930/a. *Gyalóka Jenő*: A nagyszzebeni és vöröstoronyi harcok 1849 március havában. *HK*, 1930.
- Gyalóka* 1930/b. *Gyalóka Jenő*: A nagyszzebeni ütközet (1849. március 11.) *Budapesti Szemle*, 219. (1930.)
- Gyalóka* 1931. *Gyalóka Jenő*: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. január 31. – március 28.) Budapest, 1931.
- Gyáni* 1995. *Gyáni Gábor*: Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón. A város arcai. Városháza, [Budapest,] 1995.
- HA. u. W-G. Hauptarmee unter Windisch-Grätz
- Haász – Kunics – Megyeri* 1999. *Haász Gabriella – Kunics Zsuzsa – Megyeri Anna*: 1848–1849 relikviái Zala megye múzeumaiban. In: A szabadságharc emlékei Zalában 1848–1849. Szerk. *Béres Katalin*. (Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága.) 2., javított, bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1999.
- Hajdu – Kajetán* 1980. *Hajdu István – Kajetán Endre*: Csataképek. A magyar hadtörténelem a festészet és a grafika tükrében. Budapest, 1980.
- Hatvany* II. k. *Hatvany Lajos*: Így élt Petőfi. S. a. r. stb.: *Kiss József*. II. k. Budapest, 1967.²
- Hegyesi* 2000. *Hegyesi Márton*: Bihar vármegye 1848–1849-ben. S. a. r.: *Ruszoly József*. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 24.) Debrecen, 2000.
- Heydte* 1863. [August von Heydte:] Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Von einem österreichischen Veteranen. In: Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Bd. I. Leipzig, 1863.
- HK* *Hadtörténelmi Közlemények*
- HM Ált. MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok.
- Huszár* III. k. *Huszár Ferenc*: Honvédelet. Nagysurány, 1870. OSzK Kt. Qut. Hung 2133. III. k.
- Imreh* 2003. *Imreh Sándor*: Visszaemlékezés az 1848–1849. évi szabadságharcra Erdélyben. S. a. r.: *Pászti László*. (Nemzeti Téka.) Budapest, 2003.
- Jakab* 1880. *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1880.
- KA *Kriegsarchiv*, Wien
- Kacnelson – Kovács* 1993. *Dora Kacnelson – Kovács István*: Edmund Slaski emlékirata és az erdélyi lengyel légió. *HK*, 106. (1993.) 2. sz. 138–175. o.

- Kemény* 1991. *Kemény János*: Kiss József levelei, 1847–1849. *HK*, 104. (1991.) 4. sz. 140–162. o.
- Kovács Endre* 1954. *Kovács Endre*: Bem József. Budapest, 1954.
- Kovács Endre* 1979. *Kovács Endre*: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979.
- Kovács István* 2007. *Kovács István*: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 10. k.) Budapest, 2007.
- Kővári* 1861. *Kővári László*: Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. Pest–Kolozsvár, 1861.
- Lehoczky – Pütkösti* *Lehoczky Tivadar*: Szabadságharcunk történetéhez. Pütkösti Gergely volt honvédőrnagy emlékiratából. (Hazánk. Szerk.: *Abafi Lajos*. X. k.) H. n., é. n.
- Lenkefi* 1993. *Lenkefi Ferenc*: Szalay Elek visszaemlékezései 1848–49-re. *HK*, 106. (1993.) 1. sz. 145–172. o.
- Mezei* 1880. *Mezei József*: Visszaemlékezések a szabadságharcra. *Vasárnapi Ujság*, 1880.
- MOL Magyar Országos Levéltár, Budapest
- Nagy* 1896. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. – Okmánytár Háromszék önvédelmi harcához. Kolozsvár, 1896.
- Németh* 2008. *Németh György*: Gál Sándor honvédezredes 1848–1849-es tevékenysége. (Bibliotheca Transsylvanica 58.) Csíkszereda, 2008.
- OHB MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai
- OSzK Kt. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
- Pap* 1868. II. *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. II. k. Pest, 1869.
- Rakodczay* 1911. I. k. *Rakodczay Pál*: Egressy Gábor és kora. I. k. Budapest, 1911.
- Szana* 1897. *Szana Tamás*: Szeben ostroma. (A legujabb magyar körkép.) *1848–49. Történelmi Lapok*, 6 (1897.) szeptember, №. 17–18.
- Székelly* 1893. *Székelly Gergely*: Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1893.
- Szigethy* 1868. [*Szigethy Miklós*]: Adatok a XI. zászlóalj történetéhez, tekintettel az erdélyi 1848–49-ki eseményekre. Egy honvéd magánjegyzetei. Kolozsvár, 1868.
- Szöllősy* 1897. *Szöllősy István*: A XII. önkéntes honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. *1848–49. Történelmi Lapok*, 1897.
- Thoroczkay* *Thoroczkay Sándor*: A 73. honvédszászlóalj története 1849-ben. (Hazánk. Szerk.: *Abafi Lajos*. VIII. k.) H. n., é. n.
- Tóth* 1905. *Tóth Márton*: Szabadság-harcztéri emlékeim. Nagybánya, 1905.

- Vágó József* 2003. *Vágó József: Vágó Pál festőművész 1853–1928.* Budapest, 2003.
- Vágó Pálné* 2006. „Világsiker prolongálva.” „A festő-Petőfi”. Vágó Pál (1853–1928). Almanach Forrásközlő Hírnök. Szerk. *Dr. Vágó Pálné.* Budapest, 2006.
- Von der Revolution, 2005. Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearb. von *Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser* und *Ferenc Lenkefi.* Hrsg. von *Christoph Tepperberg* und *Jolán Szijj.* Wien–Budapest, 2005.
- Wass* 1876. *Wass János: A XI. honvédszászlóalj. Történeti Lapok.* Szerk.: *K. Papp Miklós.* III. k. 1876.
- Z. Bodola* 1895. *Z. Bodola Lajos: A Székely ágyúk története. 1848–49. Történelmi Lapok,* 1895.

Róbert Hermann

THE BEM–PETŐFI CYCLORAMA (TRANSYLVANIAN CYCLORAMA)

Wandering on the Borderline of Military and Art History

Summary

The study examines the authenticity of the cyclorama portraying the siege of Nagyszeben (Sibiu) on 11 March 1849, painted in 1897–1898 by Jan Styka and his company. The paper presents the events leading to the siege of Nagyszeben, the birth of the idea of the cyclorama, and the process of the painting. The author points out that the picture is a typical example of the effort of how the memory of 1848–1849 was attempted to fit in the rule after 1867. The painting depicts a clash between Hungarian and Russian forces, and not a single Imperial and Royal soldier can be seen in it. Furthermore, the study presents the sources that the artists could have turned to to do their painting, but the majority of these sources were not used. The paper reconstructs the order of battle of the Hungarian units and establishes that the painters portrayed a number of people who provably were not present at Nagyszeben. The author assumes that the artists mixed the story of the victorious battle of 11 March 1849 with the defeat of 6 August. This can explain why there are units and people in the picture who were there only at the latter event.

Róbert Hermann

LE PANORAMA BEM–PETŐFI (PANORAMA DE TRANSYLVANIE)

Vagabondage à la frontière de l'histoire de l'art et militaire

Résumé

L'étude examine l'authenticité du panorama peint en 1897–1898 par Jan Styka et ses compagnons sur la prise de Nagyszeben qui eut lieu le 11 mars 1849. Elle présente la série d'événements qui a conduit à la prise de Nagyszeben, la naissance de l'idée du panorama et la création du tableau. Selon l'auteur, l'œuvre est un exemple typique des tentatives d'intégrer les traditions de 1848–1849 dans le système d'après 1867, puisque le tableau représente un affrontement entre les forces hongroises et russes sans nous montrer ne serait-ce qu'un seul soldat de l'armée impériale et royale. L'étude présente les sources que les créateurs auraient pu utiliser pour leur tableau, mais la plupart ne l'ont pas été. Elle reconstitue l'ordre de bataille des unités et constate que de nombreuses personnes figurant sur le panorama ne pouvaient en aucun cas se trouver à Nagyszeben ce jour-là. L'auteur suppose que l'histoire des deux batailles de Nagyszeben – la bataille victorieuse du 11 mars 1849 et celle perdue du 6 août – se confondait lors de la création du tableau, ce qui explique pourquoi des unités et des personnes qui n'ont été présentes que le 6 août sont représentées.

Róbert Hermann

DAS BEM–PETŐFI-RUNDGEMÄLDE (SIEBENBÜRGISCHES RUNDGEMÄLDE)

Streifzug an der Grenze zwischen Kriegs- und Kunstgeschichte

Resumee

Die Studie untersucht die Authentizität des Rundgemäldes, das die Eroberung von Nagyszeben (Hermannstadt) am 11. März 1849 verewigt und zwischen 1897–1898 von Jan Styka und anderen gemalt wurde. Der Beitrag stellt jene Ereignisreihe vor, die zur Eroberung von Nagyszeben führte, und gibt einen Überblick über die Entstehung der Idee des Rundgemäldes, sowie über seine Fertigstellung. Der Verfasser ist der Ansicht, dass das Werk ein typisches Beispiel dafür ist, wie man versuchte, die Traditionen von 1848–49 in das System nach 1867 einzufügen. Das Bild verewigt nämlich einen Zusammenstoß, der sich zwischen den ungarischen und russischen Kräften ereignete, wobei nicht einmal zufällig ein k. k. Soldat auf dem Gemälde zu erkennen ist. Die Studie stellt diejenigen Quellen vor, die von den Künstlern zur Erstellung hätten verwendet werden können, wobei aber die Mehrheit dieser nicht verwendet wurde. Sie rekonstruiert die Kriegsordnung der am Gefecht teilnehmenden ungarischen Verbände und stellt fest, dass die Künstler auch zahlreiche Personen dargestellt haben, die nachweislich nicht in Nagyszeben dabei waren. Der Annahme des Verfassers zufolge vermischte sich bei der Entstehung die Geschichte des siegreichen Gefechts bei Nagyszeben am 11. März 1849 und des zu einem Verlust führenden Gefechts ebenda am 06. August. Dies ist der Grund, weshalb auch Verbände und Personen auf dem Bild zu sehen sind, die lediglich beim Letzteren anwesend waren.

Роберт Херманн

ОБОЗРЕНИЕ ПОСВЯЩЕННОЙ ГЕНЕРАЛУ БЕМУ И ПОЭТУ ПЕТЁФИ
(ТРАНСИЛЬВАНСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ)

Прогулка по рубежу военной истории и истории искусств

Резюме

В своей статье автор рассматривает достоверность панорамы, выполненной Яном Стика и его партнерами в 1897–1898 годах, изображающей взятие города Надьсебен в марте 1849 года. Автор показывает ряд событий, которые привели к взятию Надьсебена, рождение идеи создания панорамы и создание самой картины. По мнению исследователя, это произведение является типичным примером того, как традиции 1848–1849 годов пытались приладить в систему после 1867 года. Эта картина увековечивает столкновение (сражение) между венгерскими и русскими войсками, и при этом на нем даже случайно невозможно увидеть солдата императорской королевской армии. Автор статьи показывает те источники, которые создатели панорамы могли использовать при создании своего произведения, однако большинство которых не было использовано. Автор статьи реконструирует боевой порядок венгерских воинских частей, участвовавших в сражении, и делает вывод, что авторы панорамы изобразили на картине немало таких личностей, которые совершенно достоверно не были в Надьсебене. Как предполагает критик, в ходе создания картины размылись и смешались две истории победной битвы при Надьсебене 11 марта 1849 года и поражения при Надьсебене 6 августа 1849 года, и поэтому на картине оказались такие воинские чкасти и личности, которые были на поле битвы лишь в последнем сражении.